

DR. VARGA KÁROLY:

**SZABÓ DEZSŐ
MELLETT
VAGY ELLENE?**

DEBRECEN, 1985.
DP BERTÓK LAJOS KIADÁSA.

A „DEBRECENI SZEMLE” ENGEDÉLYÉVEL

Nyomta a Magyar Nemzeti Könyv és Lapkiadóvállalat r. t.,
Debrecen.

Szempontok és beosztás.

Szabó Dezső sorscsillaga, feltűnően és leáldozóban, előttünk futja meg csodálatos pályáját. Előttünk küzd: kap és oszt sebeket, csügged és bizakodik, mutat cinikus grimaszokat a világnak, és dicsőíti az élet nagyszerűségét. Az elsodort erdélyi falu átélt realitásától a délibáb-falu szivárványos elképzeléséig szemünk előtt pereg le rendkívüli élete: „megkergetettség, sok bizarrság, nagy ellentmondáskazlak, ... elszánások árnyékai, nagy zuhanások árka,... torna, kaland és keresztes hadjárat.”¹ S a magyar közvélemény egyetemes figyelme személye és gondolatai iránt? Egészen természetes. Pró vagy kontra mindenki érdekelve van itt. Talán éppen ennek róhatjuk fel, hogy a róla írott rövid tanulmányok és elszórt cikkek mind támadnak és védenek. Pedig, úgy érzem, szükség van végre egy olyan tanulmányra, ami tárgyilagosan, de nem ötvenszázalékos aurea mediokritÁsszal csak a tükör bivatását töltse be, de ne a pártállásos görbe tükörét.

E könyvnek tehát eleveelrendeltetése szinte csak az ismertetés, az egész kérdés-lehető pontos keresztmetszete; azért így, ebben a formában és céllal nem lehet eszményképem a filológiai teljesség. Szabó Dezső szépirodalmi művei közül csak a felötlő nagy állomásokat vizsgálom, amelyekben az író lelki fejlődése, ideológiájának a kibontakozása meggyőzően mutatkozik.

¹ Csanády György: Szabó Dezső (tanulmány a Feltámadás Makucskán bevezetőjéül), 9. -és 17. o.

A tanulmány gondolatmenete a következő:

I. Szabó Dezső társadalmi és politikai eszméinek bemutatása, rendszerbe foglalva, de *minden bírálat nélkül*.

II. Szabó *szépirodalma*: eszköz ezeknek az eszméknek a terjesztésére.

III. Bizonyítása annak, hogy Szabó Dezsőnél a politika a vezérfonal, *a szépirodalom csak keret és másodrendű* fontosságú. — Hibái és tragédiája.

Szabó Dezső a közzvásban.

A világháború utolsó évétől kezdődőleg egy évtizeden át majdnem minden nagy magyar problémával kapcsolatban Szabó Dezső neve körül folyt a legdühödtebb harc. Családjában? Nemzedékek követik így egymást: szántóvető, pap, szántóvető pap. Levelében a fiatalokhoz így emlékszik: „Tragikus volt a család, melyben születtem. Ős kálvinistaság, ős ellenzékiesség rajongása izzott a lelkekben. Zabolátlan testben, féktelen lobogású lélekben örökölt végzet árnyéka súlyosodott a szomorú ház fölöött.”² Lírája már mitológia, ahogy egész életében kedves faluját becézi, s „fájdalmas szépségű szülővárosát”, Kolozsvárt, mégis az a vád érthette, hogy elárulta Erdélyt, írásaival fegyvert ad ellenségeink kezébe, bemocskolja a vallást, immorális, amorális. Támadja is a keresztyénséget, majd a katolicizmus nagy egysége megragadja a lelkét, és elhatározza, hogy az álmodozó magyarságot belesodorja az életbe.

A nagy „idealistát és romantikus álmodozót már ifjú korában megtépázta az élet: „Éheztem, leron-gyolódtam, temetőben háltam és temettem, temetem”. – írja.³ Vidéki tanársága idején feljelentésekben, sűrű áthelyezésben volt része. Politikai elvei támadásokra, regényei mindenütt felemelt öklökre találtak. Még hívei is szemére hányják, hogy ő, a nacionalista író, gúnnyal, gyűlölettel pusztítja a nemzeti ideológiai elemeit, hogy a harcot, a harcért

² Tanulmányok és Jegyzetek, 6. o.

³ Tanulmányok és Jegyzetek, 6. o.

szereti, s oktan, mindenkit sérteni akaró vagdalkozásában éppen azokat óiti a legjobban, akik ennek az ideológiának a megnyilvánulásai. Hogy ellensége az idegenek meghonosodásának, s durva támadásaival éppen azokat bántja meg, akik a leglelkeesebb harcosai a magyar ügynek. Fennen hirdetett fajszeretete voltaképen az önmaga bálványozása, hőseiben a saját fiatalságát szereti, a gyermek és család után is ősi nosztalgiával azért vágyik, mert önmaga megsokszorozását áhítja. Nem a faja, hanem sajátmaga számára követeli „az élet asztalát”, mikor a magyarságot ki akarja emelni, uralkodóvá tenni, akkor is önmaga felemeltetésére vágyódik. Faja dicsőítése a saját apoteózisa, önmagát tekinti a világ szintézisének. Harcoltat magáért, s az érte folytatót küzdelem fanatikussá teszi. Lekicsinylő bírálataival csökkentti a magyar irredenta erejét, nagy magyar hibákat nem lát meg, vagy elpalástolásukat ihazafias kötelességnek tartja. Bűnös szenvedéllyel támiad mindent, s nem tekintély előtte egyetlen közéleti nagyság sem. Durva, izléstelen személyeskedéssel keresi a nyilvánosságot, regényei és novellái aktualitások hajhászása. Kivonja magát azok társaságából, akik a magyarság megmentésére egyesültek, írásaival árt a nemzeti szervezkedésnek, mert megoszlást visz belé.

Nincs felvértezve eléggé védőfegyverekkel a viszontagságok ellen, de ha volna is elég pajzspáncélja, eldobná, mert életszükséglete az érzékenység. Élete zezugos labirintusában, szenvedélyes és szenvedéses hányattatásában mindig szemetalálja magát az üldözőkkel, s minél több ellenséget uszít magára, minél több sebet kap, szemeit annál jobban elfutja a vér, annál jobban dacoskodik társtalanságában. Mindenütt véd, ahol támadnak, harcol, ahol harcolni lehet. Már mint kis vidéki tanár kivette részét az Ady-harcból minden hivatalos érdeke ellenére s népszerűsége megtépázásával is. A legelienségebb környezetben, személyes érdekei kockáztatásával, sokszor brutális erővel védte a magyar szellem nagy értékeit: Móricz Zsigmondot, Tóth Árpádot, Kosztolányi

Dezsőt, még Babitsot is, pedig ennek az irodalma meglehetősen idegen számára.⁴

Egy-egy erősebbhangú bírálataira valamelyik könyvről megújul a vád: csak magának tulajdonít fontosságot, megöli a fiatal magyar tehetségeket, alattomos, és elfogult, a maga. írásain kívül nem akarja meglátni senki másnak szép írását, „... ötlettel, elképesztéssel, pátosszal, vagy groteszk gesztusokkal kényszeríti az olvasót, hogy szemét rajta felejtse.”⁵ Regényei kulcsregények, kedvenc hősei jól elhelyezett önarcképek, önmaga dicsőítése mind valami duhaj pózban.

A harc ádáz mámorában csakazértis ellene fordul mindennek, ami jó konjunktúra: az Elsodort Falu a vörösuralom derekán jelent meg s a Vörös Lobogóba írt cikkei ellenforradalmi hangúak. Lemondott tanári állásáról, s tizenötévi munkája után nem kért sem nyugdíjat, sem végkielégítést. Hanem mikor két tanulmánykötete (Egyenes Úton és Tanulmányok és Jegyzetek) miatt a bíróság minden fokán meghurcoltak, úgy érzi, nem bírja tovább, s egy röpiratában (Az ifjúsághoz) így kesereg: „Ha tudnátok, hogyan lesik, hogy nagy elhagyatottságomban mikor csap egy koriolánuszi hullám át rajtam, hogy aztán megokolt legyen a végső dőfés és a temetés.”⁶ Mikor üldöztetésére gondol jól esik neki a biblikus pátosz: „Nehéz a kenyér és gonoszak az emberek. Az ambíciók megrokkannak, s a célok néha üres kalászkok.”⁷ Neki, a folytonos bizakodás, a cselekvő akarat emberének keserves a leszámolás, kínos az elszakadás: „De nagy számadást jelent elkészülni az életből..., hol élő sebek panaszos szava, vak lelkek megtalált öntudata voltunk.”⁸ Ám az élet szava mindennél erősebb a lelkében: „... Én nem engedem megölni magam, én élni akarok!... Akarom, hogy álmom millió lélekből visszatérő visszhang legyen! Ott lesz hazám, ahol meglátnak, ahol megszeretnek. Az lesz a honfitársam, aki meg-

⁴ Élet és Irodalom, I. évi. 2. sz. 28. o.

⁵ Fenyő Miksa: Nincs Menekvés. Nyugat, 1918. 7. sz.

⁶ Élet és Irodalom, I. évi. 2. sz. 45. o.

⁷ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 45. o.

⁸ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 21. o.

ért. Bűnös magyar föld, súlyos föld, temetői rög, lekaparlak a sarumról. „Egyedül vagyok! Egyedül vagyok!” – kiáltja az éjszakába, de nincs, aki meghallja a szavát, mint ahogy nem értik meg Boór Bálint segítségkérését.

Elhatározta, hogy megváltó lesz, várta a megillető hódolást, rettenetes erőt érzett imágában a hűtlenek megbüntetésére, és előre elkészítette a megbocsátást, ha megkövetik. Dacolni akart egy egész országgal, így történt, hogy megismételte Coriolanus példáját, hogy legyen alkalmá megterő Ocskai Lászlónak lenni.

Ezt a programot jóelőre kidolgozta, a „hűtlen” haza elhagyását előre bejelenti az egyik szimbolikus elbeszélésében.⁹

Mit akart Szabó Dezső? Mi a magyarázata törtető harcának, élete megromlásának, regényeinek, vezéccikkeinek, fenyegetéseinek mi a célja? Megváltója, ereje lenni ennek az „örökgyermek, örökbalek fajnak.” Kiölelni nyomorúsága óceánjából „Európa árváját, tragikus szép hamupipőkéjét”, megváltó szeretettel, vagy erőszakkal kenyérhez segíteni a magyar lajt, úrrá tenni saját hazájában. Erre csakis egy egyetemes, egységes magyar ideológia az út, a magyarság erőinek nagyszerű összefogása. Hirdeti, hogy ő az előreküldött hírnöke a jövő erősebb, egészségesebb, okosabb magyarjainak, tehetsége hatalmas hivatásával joga van megmutatni fajunk minden betegségét, megjavítani az öregeket, s jobb jövőre nevelni az ifjúságot, életre hívni bennük minden alvó jószándékot, becsületes tudást, minden szunnyadó bátorságot, végül egy táborba tömöríteni őket. Egy új, szerzésben, építésben, realitásokban megújított Magyarországot akar a frázisokban, tósztokban szétpuffanó hazafiság helyett. Ideológiájának követői a Nemzeti Radikális Pártba tömörültek. A párt hetilapjának, az 1927-ben megindult Előőrsnek egyik munkatársa Szabó Dezső.

⁹ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 54-71. o.

Intések a múltból és a jelenből.

Mikor a magyar újjászületésről tanít, nem mulasztja el az elbetegült kor és történelmi rendszer bemutatását intő például az eljövendő egészséges kor felépítőinek. A magyar történelem eddigi ezer esztendeje fajunk „babilóniai fogsága volt, átok és pusztulás, vérének folytonos megcsapolása idegen létérdekek, eszmék, kultúrák érdekében. Idegen volt neki az államforma, idegen az új egyház, az új valóság. Átok és pusztulás volt ez az ezer év szociális szempontból,“¹⁰ az egyetemes emberiség szempontjából is, mert elnyomva nem fejleszthette ki az emberiség számára dús lelki értékeit. Ennek az ezer évnek a hősei kettőzöttek voltak hősök. A köznemesség minden hibájával, de minden életfenntartó erényével is, sok áldozattal és tragédiával védte magyarságát. A faji öntudat, mint egységes történelmi egyéniségnek a tudata, csak ebben a rétegben élt.

Egész nyomorúságunknak a múltban a Habsburg-ház volt az oka, ők nevelték rá a magyarságot, hogy üres jelszavaknak éljen. Ahogy Szabó Dezső látja, az 1867-es kiegyezésben nyert beiktatást az áldemokrácia köpenyegé alá húzódó idegenfajúak minden rabló joga, a jóhiszeműeknek diktált hazafias jelszavak ekkor lettek célzatosan az arisztokrácia, a nagytőke, az idegen bevándorlók alkalmas fegyverévé. A világháború a józaneszűek, a kötelességtudók, a becsületes polgárok örülete volt, s ebbe is arisztokrata vezetőink vitték bele fajunkat, annak ellenére, hogy előre látták a veszélyt.

¹⁰ Előőrs, 1928. aug. 29.

Most is, mostani nyomorúságunk vajjúdásában is „oldott lelkű” apáink tétlenségét nyögjük, felszabadulásunkat az idegen nemzetiségek uralma alól eljátszottuk, s „egy mindennél gyalázatosabb halál készül... a magyarság számára gaz és örült idegének szándékában.”¹¹ A betolakodottak minden oldalról szorongatnak. Az álmokra, túlzásokra, bravúroka született magyaságnak soha nem volt véreb-
ben kapitalista törekvés, így most annál könnyebben esik bele a kizsákmányoló pénzemberek hálójába. Az áldemokratikus szabadverseny a múltban ímíerhetetlenül több gyakorlatot szerzett idegen faji képletek számára előny.

Ámde nemcsak anyagi jólétünk minden forrása van idegen birtokban, nemzeti életünk legsajátosabb megnyilvánulásait is a bevándorlók irányítják a miaguk hasznára, megszállják a vezető állásokat, ha meg veszélyes a nyilvános szereplés, ők a titkos irányítók. Szabó Dezső nem tud hinni fajvédő mozgalomban addig, míg azt idegenek irányítják, akármilyen jó is a szándékuk. „Humbug minden sváb, tót, gurka s egyéb más magyar fajvédelem.” Hivatkozik a természet örökérvényű törvényére, hogy minden faj a saját érdekeit félti, saját boldogulását keresi, s nem fogja az élet hasznát a másik asztalára vinni. A nemzeti musnkánál szívesen fogadja segítségüket, „de ne faj védj ének minket!”, az kizárólag a magyar faj belső ügye. Más helyein egyenesen bolsevizmusnak nevezi ezt a fajvédelmet, bolsevizmusnak „1. elvi alapjában, 2. eszközeiben, 3. személyeiben.” Mert kíméletet nem ismernek, ha érdekük forog kockán: a tömeget lelki ismeretiemül használják fel céljaikra, s el tudják némitani azokat, akiknek a tevékenysége árt ragadózásuknak.

„Az egyenlőség, testvériség, függetlenség, Kosuth Apánk jelszavakból élő magyar minden ábrándja és hite lejárt magát!”¹² Figyelmeztet, hogy ki kell irtani a ködösszemű, ködösagyú lelki kódorgókat, ők dédelgetik az idegen élősdieket. Mozdító eszméket, egységes magyar reménységet kell

¹¹ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 22. o.

¹² Élet és Irodalom, I. évf. 1. sz. 16. o.

adni fajunknak, különben értelmetlen mozaikra hull, elkedvetlenedik a jövő problémáitól. Pedig „nyomorult kis zsörtölődés volt minden elmúlt mozgolódás azokhoz a gigászi vízióikhoz, amelyeket a mostani világvajúdas láza produkált.”¹³ Ebben a zűrzavaros időben, a világverseny fokozódó lendületében nagy akarattal, cselekvőleg kell föllépnünk, és „a saját fejlődésünket más életakaratok organikus részévé szuggerálni.”¹⁴ „Az ember lényegileg ragadozó állat, s kisebb bűnös az, aki rabol, a nagyobb bűnös az, aki rabolni enged. Minden életérdekünk azt parancsolja, hogy igyekezzünk minden téren gondolat-adó, irányt-szabó elem lenni, hogy eltöröljük azt a szörnyű állapotot, hogy a magyarság Magyarországon csak számban többség, politikai, gazdasági, szociális érvényesülésben kisebbség. Mi nem akarunk elnyomni semmilyen fajt, de nem akarjuk, hogy más faj elnyomjon minket. Mi csak azt akarjuk, hogy a fajmagyarság számának és történelmi munkájának arányában érvényesüljön az élet minden terén, és hogy ősi pszichéjét sajátos külön szervezetben fejleszthesse, amilyen szervezettsége az ország minden más fajának van.”¹⁵ Ez a békés ajánlat egyúttal figyelmeztetés is, mert ha nem fogadnák el, könnyen bekövetkezhetik az, amit az Elsodort Falu egy szimbolikus jelenetében látunk: Bőjthe János észreveszi a Belényesi Schwarz feje fölött meglazult kötömböt; figyelmeztethetné a veszélyre, de nem teszi, mert ennek a magyart szipolyozó idegen nagytökésnek pusztulni kell a magyar faj érdekében. Mikor a szerencsétlent agyonzúzta a kő, János „visszafeküdt az ágyába, elaludt mosolyogva, mint az erő, mint az egészség, mint a megelégtült igazság.”¹⁶

Szabó Dezső megmutatja, hogy tanuljuk el_ a zsidóság rendkívüli összetartását. Ez a szívós fajta kezébe tudta keríteni a pénz hatalmát a világ majdnem minden államában. Pénzzel törtek maguknak utat a politikában, övék a sajtó, s az irodalomból is

¹³ Élet és Irodalom, I. évi. 1. sz. 19. o.

¹⁴ Előőrs, 1928. szept. 23.

¹⁵ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 30. o.

¹⁶ II. kötél, 140. o.

kereskedelmet, export-import-irodalmat csináltak. Ebben az ipar-irodalomban hihetetlenül ügyes íróit nagy nemzetközi szervezeténél fogva könnyen kürtöli világgá, Előretörésükről akar jellemző képet adni az Elsodort Falu, melyben a vén pálinkaárus Schönberger fia (már Sarkadi!), mint esztéta, dramaturg kezdi, aztán politikailag érvényesül: miniszterek barátja, s fontos megbízatásokat kap. Szabó Dezső nem akarja kiüldözni őket, szükségünk van példaadásukra, hogy mi is ilyen fanatikusan egy-testvérek, egy-imájúak, széttéphetetlenül egységes, az élet javai után élelmesen törekvő fajtává lehessünk.

A germán kérdésben nem jut ilyen könnyen megoldásra. Egész életében minden idegen faj ellen folytatott harc köpenyege alatt, mindig ez ellen a faj ellen küzd fanatikus gyűlölettel. Ők mételyezték meg múltunkat, ők narkotizálják a mai magyarságot, ők jövőnk legnagyobb veszélye. Óriási árat – Nagy-Magyarország kétharmad részét – fizetünk, hogy a Habsburg-háztól meg tudjunk szabadulni; van-e nagyobb örütség, mint újra nyakunkba venni a jármot, s talán örökre? Ha ez a dinasztia hazánkban fenn akarna maradni, azon társadalmi osztályok kedvét keresné, melyek uralmát visszaadták: a kapitalizmusét, a magas klérusét, az arisztokráciáét. A munkásságnak, hogy elbódítsák, tenének ugyan engedményeket, de a legelső alkalommal visszavonnák őket. A polcokra idegen hivatalnokok, a hadseregbe visszakerülnének a 'magyargyűlölő osztrák tisztek. A magyar falu színe-java új kivándorlásban keresne menedéket, „a nyomorult középosztály lenne az, ami a múltban volt,... kultúra, élet és jövő nélkül tengődő mindenrekaphatója az ország urainak.”¹⁷

Bizonyítani kívánja, hogy a germánság a katolikus klérus segítségével megszállta az egyetemeket, a közoktatást, a tudományos (életet, a bürokráciát. A magyar fajt most ismét védőfalul akarják törekvéseiknél használni, germán szellemben nevelik ifjúságunkat, s puffanó jelszavakat adnak nekik magyarság fejében. Egy új germanizálás folyik, előkészítése a bekövetkezendő germán világhatalomnak.

¹⁷Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 27. o.

Kezükben van külügyi politikánk, hadseregünk, igazságszolgáltatásunk. Ennek a ridegen zárt nyugateurópai törzsi képletnek a ómagyar lélekre gyakorolt hatása határozottan meddő és káros. Ideje, hogy végre útját vágjuk ennek a rombolásnak, elzárjuk közéletünket, iskoláinkat a germán befolyástól. A szláv és egyéb idegen tömörülés, úgy látszik, kisebb méretű, s nem jelent akkora veszedelmet, hogy Szabó Dezső külön harcot indítson ellene. Kitérésekben többször utal arra, hogy a katolikus klérus sok fontos állásba szláv embert ültet; regényekben, elbeszéléseiben is szó esik olykor szláv, oláh, stb. bevándorlókról, de ezeket mindig egy csoportban, röviden intézi el. Ilyen például Ocskai László c. elbeszélésében Csicsonka szerkesztő valomása: „Bizony én csak egy koszos oláh gvardián voltam, akit a barátok lopás miatt kidobtak a nagyváradi klostorból,... te, Pironcsák Máté, te derék tót lakájból lettél hivatalfőnök, de te buta vagy, mint a föld. Fogjunk össze, és egyesüljünk magyar hazafias aggódássá. Ennél jövedelmezőbb valami még Kánaánban sem volt, s ezt a buta nációt az Isten is erre teremtette.”

Társadalmi osztályok.

Azzal, hogy megállapítja: ezeréves múltunk romlás, pusztulás, babilóniai fogság volt a magyar faj számára, egyszerre megdöbbenő ellentétet állít fel minden eddig uralkodó felfogással szemben. Hogy ezt eddig senki ki nem mutatta, azt azzal indokolja, hogy történetírásunk eddig az uralkodó osztályok érdekeinek a szolgálatában állott, és a történetírók kötötte feletteseinek a véleménye. Ez a történelem olyan ideológiát nevelt a nagy tömegekbe, mely lehetővé tette a magyar faj teljes kiszákmányolását; az új magyar történetírás feladata viszont kutatni: mennyiben használt valamely intézmény a magyar fajnak, mennyiben szolgálta életérdekeit? „Csak az ilyen egyetemes és átfogó történelmi megmutatásra lehet felépíteni a magyarság lelkében egy új, egészséges magyar ideológiát.”¹⁸

A magyar jövő új, egészséges nemzedékének tisztán kell látni a múlt minden bűnét, a jelen minden hibáját, tudnia kell, hogy mire építhet, ismernie kell a magyar társadalom rendszerét. Szabó Dezső bő tanulmányokban mutatja be a különböző társadalmi osztályokat.

¹⁸ Előőrs, 1929. okt. 14.

Arisztokrácia.

Az első megállapítás: az arisztokráciának nincsenek „történelmi érdemei.” Érdemei csak egyéneknek lehetnek, érdemeket és jutalmazásokat nem lehet az utódokra átruházni. De ha mégis foglalkozunk ilyenekkel, vegyük őket sorra. Ilyenek első sorban a hon területének védelmében teljesített szolgálatok, másodsorban a magyar államéletet felépítő törvényhozási teljesítmény. Belehelyezkedvén azonban az elmúlt századok szellemébe, rájövünk, hogy a régi nemesség hazavédő cselekedeteinek lelki alapja a személyi birtoklás volt, s a harcokat végeredményben mindig a nép sínylette meg. A nemesség „birtoklása érdekei szerint szegődött a királyhoz, vagy támadott ellene, és emelt ellenkirályt, védte az országot, vagy nem törődött vele, vagy az ellenkirályhoz csatlakozott.”¹⁹

Törvényhozó érdemei is ilyenek. A királyt csak azért ültették trónra, hogy az ő érdekeiket védje,” „a törvényhozásban nem törekedtek egyébire, mint hogy saját birtoklásuk, szerzésük lehetőségeit védjék, és biztosítsák a történelem egész folyamára.”²⁰ Nem lett ez a réteg, mint más nemzetek hasonló történelmi rétege, a hazai kultúra középpontja, hanem „... amint a magyar királyság véglegesen idegen lett: idegen érdekek, idegen kultúra legfőbb hatalmi pontja, a magyar arisztokrácia, mely vérében máris jórészt idegen képlet volt, teljesen idegenné

¹⁹ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 2. o.

²⁰ Uo. 3. o.

veszett a magyarság számára.”²¹ Erdély arisztokráciája előnyös kivétel. Ezt a társadalmi osztályt nem látták így, vagy nem merték így látni, mert a középosztály, s az irodalom ennek a hatalmi függvénye volt. 1867-ben a magyar főúr gyorsan fölveszi az életképes új erkölcsöket, míg a köznemesség, az egyetlen öntudatos magyar faji osztály „tébolygó, anakronisztikus képlet lesz.” A magújult arisztokrácia érdekeit most már demokratikus leereszkedéssel védi. Inkább szövetkezik a gyűlölt zsidótökövel, s felhasználja az utált ipart és kereskedelmet. Mindennek titkos rugója: maguknak kicsikarni „a Kaliforniát jelentő megbízatást.” „Mindent tesz: felületesen, mindent tesz: morális tartalom nélkül. Minden tette belső ellentét gyümölcse, s csak egyéni hasznot hajt: a magyar közösségnek rendszeren végzetes kárára van.”²²

Minden külső ellentét mögött ott van a legszorosabb szövetség: megőrizni az osztályhegemóniát, mondja Szabó. Közlebbi jellemzés céljából kiragad az arisztokrácia közelmúltjából két nevet: Tisza István és Károlyi Mihály grófét. Megítélésüknél mellőzni kívánja a személyi tulajdonságokat, csak mint ugyanegy társadalmi réteg két különböző arcát akarja megmutatni őket.

„Gróf Tisza István és gróf Károlyi Mihály a magyar arisztokráciának két történelmi arca... Az örök magyar arisztokrata Abel s az örök magyar arisztokrata Kain megnyilvánulásai.” Az előbbi, akár ráneveltségénél fogva, akár ösztönösen, érdekeinek, eszményeinek megtestesítőjét a királyban látja, „vele szemben nincs tagadása, roppant gögje előtte alázatos hódolat.” Istentelennek, immoralisnak, felforgatónak gyűlöl minden egyént, gondolatot, kultúrát, szociális vagy gazdasági irányt, ha személyi, vagy osztályérdekeit veszélyezteti. Ez a típus, ha elég erős hozzá, az állam, a háza halálos végzetévé lesz. Szerinte Tiszának, mint aki nagyon jól tudta, mit hoz a háború, *akár „önmaga eljátszása, val” is*, meg kellett volna akadályozni a magyarság tragédiáját.

²¹ Uo. 3. o.

²² Uo. 4. o.

A Károlyi-típus, „az örök Csák Máté,” rendszeren Ábel maradna, ha az ő érdekeire építené uralmát a királyi kegy. A kiszorított részes gyűlölete ég benne, és átcsap a másik párthoz. Ő, a katolikus, protestáns vallásszabadságért, a főúr a demokráciáért, a nagybirtokos a földosztásért harcol. Károlyi bukása nagyobb, mint a Tiszáé: a tömeg félredobja, s lelke is elveszti mozgató rugóit.

Állítja, hogy az arisztokrácia a háborúra éppen úgy nem fizetett rá, mint a zsidóság, ma is az élet javainak aránytalanul nagy részét vonja el az értékesebb elemek elől. „A magyar arisztokrácia ma csak tehertételt jelent a magyarságnak.”²³

²³ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 8. o.

Papság.

Vizsgálódásait itt is a magyarság életérdeke vezeti, nem főképen a vallás. „Hisszük, ahol ez életet, tagadunk, ahol ez veszedelmet jelent a magyarságnak.” – írja az *Élet és Irodalomban*.²⁴

A vallást főképen mint összekötő kapcsot teszi vizsgálat tárgyává, mint „a századoknak és nagy tömegeknek természet és szociális szükségszerűségét.” A vallás „1. életre ösztönözte, hatalmas munkarendbe harmonizálta a közösség minden erejét. Ezeket az erőket belekapcsolta a Kozmosz ismeretlen erőibe;... a vallás ezen a fokon minden volt: politika, tudomány, irodalom, szociológia, épen úgy, mint hit.” Szerepe azóta megszűnik, de így is nagy és szép: az egyén és a család biztató ereje és vigasztalása.

A hit ápolója a pap, ha nem akarjuk, hogy a vallás elveszítse tisztító erejét, kényszerítsük vissza a papságot eredeti szerepéhez. A pap bármilyen beavatkozása közéleti térre „a legveszélyesebb destrukció a közösségre, de a vallásra is.”

A reformáció előtti katolicizmus idegen szellemi hegemoniát jelentett a magyarságnak, s ma is „a magyar katolicizmus ... szabályok, ... elfogadott köteleességek külső egysége,”²⁵ a magyar kálvinizmus sem annyira pozitív hitegység, „mint temperamentum egysége mindannak, amit azért sem hiszünk.” A katolikus hajlamos az idegen iga alá való hajlásra, a kálvinista magyar pedig az okvet-

²⁴ I. évf. 2. sz. 9. o.

²⁵ *Élet és Irodalom*, I. évf. 2. sz. 11. o.

len kritizálásra, széthúzásra, ellenzékieskedésre. Ezek a versengések eleinte gyümölcsözők voltak, 1867 óta azonban a magyarság végzetévé váltak, mert a katolikuság, – hogy a hegemoniát megtarthassa – a hatalmat jelentő arisztokrácia köré csoportosult, s ez a fajmagyarság háttérbe szorulását jelentette.

„A katolikus főúri vezetők, az új, modern eszméáramlatokban, irodalmi és művészeti irányokban a hit és saját maguk veszélyét látják”; viszont „kálvinista papjaink azt hiszik, hogy még most is haladás és felvilágosodottság, ha valaki tagadja Szűz Máriát, vagy a pápát.” Az egyház és az állam viszonyát revideálni kell. Alakítsuk át a felekezeteket egyenrangú, autonóm testületekké, úgy, hogy az állam egyiket se segítse. „Az egyházi nagybirtokokat is vissza kell adni természetes tulajdonosaiknak, a földműves magyarságnak,”²⁸ az egyházközségeknek s főpapoknak elegendő lesz egy-egy középirtok. A törvényhozás két házában pap ne lehessen tagja, semmi közhivatalt be ne tölthessen, ne léphessen be egyik pártba sem, iskolában is csak hittant tanítson.

Mindezt első sorban a papság érdeke kívánja. Ki akarja vonni a papokat „a pártszenvédélyek, a hatalmi marakodások kavargásából, s csendes, tiszta levegőjű... szigetté tenni, ahol vigasztalás egysége öleli egybe az élet külön hadonászóit.”²⁹ Ki akarja vonni őket minden olyan helyzetből, ahol az isteni törvények, az állam törvénye, vagy fajtájuk érdekei közt tragikus összeütközésbe juthatnának, így a katolikus egyház is kikerül az idegen fajok érdekszövetségéből, s az arisztokrácia támogatását így fogja elhagyni, hogy „összefogott kéz, kiépített akarat” legyen a magyar faj számára.

²⁸ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 12. o.

²⁹ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 13. o.

Hadsereg.

Szabó Dezső reformtervezetében nagy szerepet juttat a hadseregnek, itt is tér el legélesebben a megszokástól. Hű marad kezdő (tételéhez: népi, faji jelleget akar uralomra juttatni a hadseregben is, egészen sajátos katonai nevelést, ami egyúttal népnevelés is volna.

A hadsereg nem csupán a háború funkcióját végző szerv, nemcsak a külső és belső biztonság megőrzésére való, ... „a hadsereg lényege, alapfunkciója szerint a népnevelés legegységesebb formája, a nemzet összes fizikai és pszichikai erőinek legfőbb koordinálója”²⁸ az életöröm, az erőntudat felkeltője az egész nemzet testében, a közös véren, a közös múlton alapuló lelki egység ösztönösítője. „A hadsereg néphadsereg.” Ez nem azt jelenti, hogy a katonák vezetőiket maguk választják, vagy hogy a katona politizál, hanem: „1. akié a vér, azé a hadsereg” (tehát a népképviselőt a legmagasabb fóruma); „2. a hadsereg bármely katonája elérhet bármely tiszti fokozatot, melyre szellemi és morális erői ráképesítik; 3. a hadsereg tisztjeit olyan arányban kell a magyar földműves nép kebeléből venni, amilyen arányban ez a nép résztvesz a hadseregben.” Akkor majd a nép sajátjaként fogja szeretni a hadsereget, melynek kiképzése demokratikus lesz (4. p.).

A szabódezsői „hadseregnek három fokozata van: 1. A 10-18. évesek cserkészete, 2. a felnőtt falusi munkás és főiskolai ifjúság felsőbbfokú cserké-

²⁸ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 2. o.

szete. 3. a tulajdonképeni hadsereg.” Könnyebb szolgálatra beteges embereket is lehet alkalmazni, „... az egészséges vért spóroljuk a béke nagyszerű munkájához.”

„A hadsereg nevelése három irányú: 1. A szó szoros értelmében vett katonai kiképzés, 2. az egyén szakképzettségének továbbfejlesztése és átinnerválása szociális funkcióvá, 3. a katonák és tisztek kulturális nevelése... A modern magyar tiszt ezután a szó legnemesebb értelmében néptanító is lesz.” Minden (kaszárnának kertje és földje lesz, a magyar földműveskatonát itt fogják megtanítani szakértő tisztek modern kertészetre, mezőgazdaságra, állattenyésztésre. Azután hasznos felvilágosításokat kapnak a kereskedelemről, a kivitelről, a világpiacokról. Külön foglalkoznának az iparművészetre hajlamosakkal, megkedveltetnék velük a szép, ízléses otthon. „Sajátos kultúránknak óriási lendületet adnánk ezzel, és a sivár magyar falut lassanként emberivé szépítenők.” Már a kaszárnya is „tiszt, művészi ízlésű otthon lesz könyvtárral, olvasóval, világos, művészi tárgyakkal díszített folyosókkal.”

A hadsereg kulturális nevelésének célja: 1. Egyeséges kulturális képet adni a 'katonáknak, 2. kiváltképpen a magyar kultúra elemeit vinni beléjük. Kémiából és matematikából csak a minden nap felhasználható fontos részeket ismerjék meg, állítsák össze számukra „a polgári kötelességek katekizmusát.” A történelemből csak a magyar föld népének és a polgárságnak a sorsát ismertessék meg velük. Rendezzenek dalos ünnepélyeket, adassanak elő népszínműveket, hozzák be közéjük a játékot is, kerüljék azonban a mai kor sportörületét.

„Az a hadsereg, melyet én látok: a magyar élet-erő, ... a magyar munka, a magyar kultúra, a magyar demokrácia védelme és biztosítója. Iskola, ahova mindenki szívesen jár, munka, melyben mindenki a maga és az egész közösség hasznára vesz részt... A magyar falu, a magyar föld népének a renaissancea ez a hadsereg.”²⁹

²⁹ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 13. o.

Középosztály.

Középosztályunkról egyszer a szájalom, más-kor a vak düh hangján ír, néha a fölötteseiktől rettegő elnyomottakat, néha rosszándékú strébereket ostoroz bennük. „Ez az osztály, mely folytonos megújhódással fogadja magába az egész társadalom legkülönbözőbb elemiét, a legalkalmasabb arra, hogy a közösség összes konzervatív és forradalmi erőit egy alkotó szintézisbe egyesítse.”³⁰ A középosztály teendője lett volna megteremteni a dolgozók szolidaritását, ehelyett azonban „lojális, morális, úri idealizmus” volt a kenyere.

„Van olyan korlátoltság, mely már gaztett, van olyan nemlátás, mely már gyilkosság” – írja Szabó. A középosztály vakságában minden szociális, gazdasági és politikai horizont nélkül tartja oda nyakát a kés alá, különben – ha látja is a veszét – nagyon kötik társadalmi kapcsolatai vezetői véleményéhez. Aki, a germán vagy zsidó faj karmaiból szabadulva, rátereli a figyelmet erre a veszélyes állapotra, annak izoláltan, elszakítva az élet minden forrásától, pusztulás lesz a sorsa.

E nemesebb réteg mellett ott találjuk a gonosz éhes közepesek, az idegen „aranyásók” hadát; ők vezetik félre a jóhiszeműeket, a tiszta szándékúakat. Különösen mióta a világháború széttört minden morális keretet, szabadult fel ez a kalandortípus az emberiségből. Pedig a polgári demokrácia egészséges irányában ez az osztály tudná a nemzet gerincét adni. Általános és szakműveltsége predestinálja

³⁰ Élet és Irodalom, I. évf. 3. sz. I. o.

erre a szerepre, mint ahogy megtették más nemzetek megfelelő rétegei már a középkorban. Az így fejlett iparos és kereskedőosztályhoz a tudós- és művészosztály szellemi ereje eredményesen csatlakozhat; így együtt megtalálják annak az ellenszerét, hogy ne támadjon rajtuk kizsákmányoló kapitalista réteg.

Munkásság.

A munkásság „új, szélesedő történelmi horizont előtt álló osztály, mely az ország legértékesebb elemei közé tartozik.”³¹ „A két forradalomban ... súlyos felelősége van a Habsburg-dinasztiától és a Tiszáktól kezdve a bohózatos álforradalmi figurákig mindenkinek: csak épen a magyar munkásságnak nincs.”³² Hogy ez a munkásság a magyar faj problémái iránt oly kevés érdeklődést mutatott, abban az 1867 óta uralkodó szociális politika a főhibás, de megvan minden remény arra, hogy az eljövendő demokráciában, amikor a munka ad majd jogot, ők is szívesen állnak a magyar fajiség érdekeinek a szolgálatára.

Ahogy Szabó Dezső látja, a munkásságon kívül még egy tiszta magyar képlet van: a parasztosztály, a többi vagy idegen elem, vagy destruktív.

³¹ Előőrs, 1928. ápr. 8.

³² Előőrs, 1928. ápr. 8.

Parasztosztály.

A magyar parasztság lelkét, jellemét vagy nem ismerik, vagy eltorzítják. „Mind máig a magyar paraszt lelkéhez a magyar irodalom sémi férközött hozzá. Felszínre hozott egy-két általános vonást, de a lényegről, a teljes élő egészeről halvány vázlatot sem tud adni... A János Vitéz, Toldi, Jókai sok műve halhatatlan monumentumai a magyar pszichének, de nem a magyar paraszt sajátos lelkét adják.”³³ Ők nem is láthatták hűen a magyar parasztot, mert a nemzeti demokrácia romantikus korszakának a fiai voltak, „mely a bűnös és önző *palotával* szemben romlatlannak látta a *kunyhót*” E kor irodalmi jellemzése anekdotikus, az emberek látása is olyan. Így az irodalom juttatta a ferde megállapításokat a magyar pszichéről a köztudatba. A mai magyar irodalom is épen olyan egyoldalúan stilizálja a magyar parasztot, mint a régi, csak ellenkező irányban. Előre 'megállapított recept szerint rajzolják meg a maiak realizmussal, naturalizmussal. „A régi paraszt egy imából, hűségből, jóságból, virágillatból élő, föld felett lebegő testetlen valami. Az új paraszt a szerzés, a has, az izomgöggök szűk bestiája.” Mindezek ellenére egész irodalmunk problémaközéppontja, „állandó megszállottsága, lidércnyomása és szerelme, derűje és jajgatása” a föld népe volt. S ma is főképen a paraszti pszichéből táplálkozik a magyarság irodalma, mert – ellentétben a nyugatiakkal – nem különült el műirodalommá, sőt: „egész fejlődése folyamán, mint legmélyebben ható erő: azok az elemek hatnak művészi megépíté-

³³ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 4. o.

sében, melyeket a paraszti lélek őrzött meg, és mentett át.”³⁴

A paraszt elrejt magát, tehát nem hordja tenyerén a szívét, mint Aranynál, Petőfinél, Jókainál. A múlt arra nevelte, „hogy mint a róka a fészket, elrejtse ösztöneit, érzéseit, gondolatait, egész valóját... Ez a nagyszerű ereje a parasztnak: még véletlenségből sera árulja el azt, amit gondol, akar, vagy érez. Hihetetlenül kerülő furfangos utakon tud célhoz jutni... Segíti ebben az élet reális értékeinek ösztönös meglátása.”³⁵ A szentimentalizmust még az asszonya sem ismeri. Ez azonban nem azt jelenti, hogy érzelmek nélkül való, hanem csak azt, hogy a magyar nem szereti érzelmeit kirakatba helyezni, elmesélni, „elkántálni, kiérzelegni” épúgy, mint amiképen a magyarságát sem tudja fittogatni, külső mimikával piacra vinni. Érzései inkább kitörő mozdulatokban, cselekvési képeikben nyilvánulnak.

Okos, komoly, munkabíró, egész Európában a legemberiesebb fajta. Szabó Dezső haragosan bizonyítja, hogy a magyar paraszt korántsem olyan, mint Móricz *Úri murijában*, ahol „... egy csomó bőrpattanásig túltáplált magyar eszik, fal, zabál, iszik, iszik, iszik, jártatja a bagólesőjét... Ez nem magyar..., ez egyrészt anakronisztikus, egyrészt beteglátású megghamisítása a valóságnak.”³⁶

A népnek a reális élethez van érzéke elsősorban: a puha kenyérhez, a tűzhely lobogó lángjához. Ezért szereti a sok gyermeket, a munkát, a vidám szorgoskodást. „Az a lelkesedés, amit ünnepélyeken előcsavarnak a népből ilyen vagy olyan kormányforma, pártvezér, miniszter iránt, mindig csak külsőleges. A békés munkát, a jó munkabéretet, az olcsó sót, az olcsó csizmát és más eféle realitásokat szereti ... A népnek csak azokra a közéleti realitásokra van akarata, melyekben élete megvalósul.”³⁷ Ez magyarázza azt, amit már fent megemlítettünk, hogy a külsőségekhez, a lényegtelen frazeológiához

³⁴ Szabó Dezső füzetei: 3. sz. 12. o.

³⁵ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 6. o.

³⁸ Előőrs, 1928. ápr. 14.

³⁷ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 29. o.

sem adottsága, sem kedve. Ahogy Szabó mondja: „Akármelyik budai sváb jobban tud magyarkodni, mint a legpompásabb magyar paraszt.” A maga földjéhez azonban senki sem tud úgy ragaszkodni, mint ő. Az Elsodort Falu vén Barabása engedi futni leányát, feleségét az oláh elől, ő maga ott marad a ház küszöbén ülve: „Én nem hagyom el az én házam, az én földem.”³⁸ Ott pusztul el a védelmében.

El kell különíteni a hazafias öntudat fogalmát a faji öntudat fogalmától. A hazafias öntudat történelmileg szerzett tudatos lelki elem. Egy nagy történelmi és területi egység tudata... és hite ... Ennek a tudatnak a frazeológiája a középosztály sajátos termése és vagyona.”³⁹ Ezt a magyar parasztban elnyomja a sokkal erősebb faji öntudat, ami primitív megtartó és szerző ösztönön alapuló lelki képlet, kollektív érzés. A faji öntudat alapja: az az ösztönös lelki állapot, melyben egynek érzi magát közös eredetű hasonlójával, s minden ilyennek a védelmét a saját élete védelmének tekinti. „Robosztus, termékeny, organikus önzés ez, mely saját vére folyását sírja a fajtájabeli sebében,”⁴⁰ s ma a magyarságnak egyetlen vára, egyetlen ereje, jövőjének egyetlen biztosítéka a magyar paraszt önzése.” Mint ahogy az elmúlt századok is őt nyomták, és teherbíró szilárdsága szomorú tanúságaképen: „ő vitte roppant hátán a magyar ezer évet.”⁴¹

A magyar paraszt nem szüksézáú, mint ahogy hiszik, ezt a taktikát urakkal szemben használja óvatosságból. Inkább szeret sokat bölcselkedni, tréfálkozni. Jellemző rá a passzivitás, a kezdeményezés hiánya, csakhogy ez nem; a predesztináció következménye, az őspogány fatalizmust kell benne keresnünk. „A magyar paraszt fatalizmusa a természet primitív erői közt élő, azokkal küzdő és kiegyező ember meghajlása a legyőzhetetlen világerők előtt.”⁴² Világos észjárása azonnal észreveszi a le-

³⁸ II. kötöt, 303. o.

³⁹ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 3. o.

⁴⁰ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 4. o.

⁴¹ Szabó Dezső füzetei: 3. sz. 27. o.

⁴² Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 7. o.

hetőségeket, hiábavaló harcot soha nem indít. Az életnek oly viszonyai között, ahol jól kiismeri magát, a legfáradhatatlanabb energiával tud cselekedni. Passzív olyan körülmények között, amikor tettei következményeit nem ismeri, ahol nála nagyobb erők játszanak közre, mikor a cselekvés hiábavalóságát belátja. „Ez a passzivitás nem tétlenség, nem lustaság: okos várakozás és feszült figyelem.”⁴³ A tétlenség a nemesi osztály és az arisztokrácia szerzett sajátága, nem a paraszté. Ez hatalmas, egyenletes munkabírású, reggeltől éjszakáig dolgozik nyáron, télen meg – természetesen visszahatásképpen – pihen. Szellemi munkára ilyenkor volna ideje bőven, de nem nevelték bele a könyv szeretetét. „A magyar paraszt minden hibája a vezető osztályok bűne,... minden erénye a vezető osztályok bűnei ellenére maradt fenn.”⁴⁴ „A középosztály termékeny és tevékeny vezetői is paraszti származásúak. A magyar paraszt intelligens, szellemileg rendkívül érett, „a magyar parasztnál nincs intelligensebb paraszt Európában,... szellemi adottságokban óriási magasságokban áll a középosztály és az arisztokrácia fölött.”

Vallása is sajátos, nem lehet egyik keresztyén vallásfelekezet keretébe sem maradék nélkül beleilleszteni. Úgy a kálvinista, mint a katolikus székelynél képzelet tárgya „egy kissé határozatlan, kissé ködbevesző Isten, ki haragjaival és jóságaival: napfényel, széllel, esővel, zivatarral áldja és boszszulja a szegény emberek világát.”⁴⁵ E ködösarcú, körvonalaival határozatlan Isten „vigyázza a küzdelmet, „adja a közömbös megfigyelőt, de suttyomban odasegít a jónak, és elgáncsolja a gonoszt.”⁴⁶ „Minden egyénit megsemmisítő megalázkodás az Istenség eszméje előtt teljesen ismeretlen a magyar parasztnál. Hiszi az Istent, mert rendes ember, és méltóztatik hinni. De azért ő se kutya ám!... Szinte azt merném mondani, hogy a magyar paraszt vallásában nem az Isten a legmagasabb fogalom, hanem

⁴³ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 8. o.

⁴⁴ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 9-10. o.

⁴⁵ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 9--10. o.

⁴⁶ Szabó Dezső füzetei: 3. sz. 18. o.

a mindenek mögött álló, titokzatos haragjával és jó_ságával paraszti végzetű őstermészet... A magyar paraszt földérés egészsége nem tudta bevenni a szenvedés, a megalázkodás vallását.”⁴⁷

Pázmányról, „a mérhetetlen örök *pogány.magyar parasztról*” is így ír: „Hogy vágat az ellenség nyomába acélpátájú mondatain, milyen ősz paraszti gajdolással gúnyolja őket, hogy megcsúfolja gondolat-tornyaikat, mint ama szentgalleni paraszt az idegen isten tornyát... Hogy nem téveszt egyetlen nyilat sem. Hogyan színlel látszó megfutamodásokat, hogy aztán hirtelen megfordulva, szilaj húj! húj!-al torozza ki kegyetlen kedvét a legázolt ellenségen. Nemcsak nyelve minden eszközét, de a gúny, a humor, a ravasz okoskodás, az ősz példákkal bizonyító ravasz bölcsesség fegyvereit is a magyar paraszt arzenáljából veszi.”⁴⁸

A magyar parasztság életeréje, az anyag szeretete, mindennapi érdekünkbe való görcsös kapaszkodás lett volna Szabó Dezső tanítása szerint a forradalom utáni új magyar állam alapja. E helyett fellegekre építettek, és a magyar paraszt tovább vész, „a magyar rögök elnéptelenednek, és idegen, messzi országok rögeit trágyázzák a szép, erős magyar, paraszti hullák.” Vagy a másik sorslehetőség: „Szétszórva a rög nehéz szeszélyei közt, sáros, csúf, embertelen falvakban, kisablakú, nagyrészt egészségtelen házaikban, az úr és a zivatar félelmei közt: él a magyar paraszt.”⁴⁹ „Van-e olyan tragédia, mint a magyar paraszt egyedülvalósága?” Testi és lelki nyomorban: tengődik. Kultúrától eljárnak; költészetét lebecsülik. „Parlagon hagyják a magyar lelket, ezt a csodálatos, ősi humuszt, ahol kozmikus erők és haragok, termékenységek és időtlen bánatok irracionális élete áramlik.”

A magyar parasztban rejtőző erők, a tisztaság, szépség arra várnak, hogy végre egyszer már önmaguknak s ne örökké idegenek számára teremjenek^ Várják, hogy szolgálhassák az egész magyar közösség boldogulását.

⁴⁷ Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 9-10. o.

⁴⁸ Szabó Dezső füzetek: 3. sz. 17. o.

⁴⁹ Szabó Dezső füzetek: 3. sz. 62-63. o.

Megújhdásunk alapja: a magyar falu.

Szabó Dezső alaptétele: „a magyar paraszt – a magyarság, a magyar faj. Ez matematikailag pontos egyenlet, egyik fele sem több a másiknál.”⁵⁰ Nincs magyar faji elem az arisztokráciában, a kapitalisták között s a magas klérus kebelében. Ezekkel, mint természetes ellenségeinkkel állítja szembe a magyar falut. „A magyar falu, a magyar paraszt, az alfa és az ómega, minden erőnk, teljes feltámadásunk, egyetlen jövőnk.”⁵¹ „Minden más elem csak quantitá négligeable hozzá képest.”⁵² Ennek az osztálynak a pusztulása egész fajunk bukását jelentené. A parasztságban van kultúránk forrása, vérevel ő tartotta fenn az országot: „Ő az egyetlen történelmi osztály.” A paraszt őrizte meg az eljövendő alkotók számára a magyar művészet: zene, költészet roppant gazdagságú ősi kincseit.

Fajunk védelmében brutális ésszerűséggel teszi mérlegre Szabó Dezső a múlt és a jelen nagy eszményeit, értékük annyi, amennyi hasznot jelentenek a magyar fajnak. „Nem a magyar faj van a kereszténységért, az államért, a nemzetért, a hazáért, ... hanem ezek csak akkor értékek: ha a magyarságnak életet, szervezettséget, alkotó erői nagy-szerű kifejtését jelentik.”⁵³ „Mert előttünk e fogalmak pusztá eszközök a faji egyéniség védelmére, kifejlesztésére... Bármely eszköz bizonyul erre al-

⁵⁰Élet és Irodalom, I. évf. 5. sz. 1. o.

⁵¹Előörs, 1928. szept. 9.

⁵²Előörs, 1928. szept. 8.

⁵³Előörs, 1928. szept. 24.

kalmatlannak, minden szentimentális habozás nélkül, azonnal összetörjük.”⁵⁴

Maga Szabó Dezső mondja, hogy ő „csak erősen szeretni, erősen gyűlölni” tud; „éltető barát és halálos ellenség.”⁵⁵ tud csak lenni. így szereti ő a falut is, ebben rokona a múlt század romantikusainak. Az egészség, a testi épség s a morális egyszerűség mindig győzelmesen vív harcot regényeiben minden kiemelkedés ellen. Főhősei kétféle sorsváltozathoz jutnak: 1. A hős elindul a faluból, hatalmas műveltségre tesz szert, de nem tudja megőrizni paraszti ősz egészségét. Hogy jövője egyetlen útja vissza a faluba, egészséges családdhoz, a mindennapi élet boldog nyugalamához vezetné, ezt ez a típus is észreveszi, csak hogy *későn*, lelki egyensúlya felborul, vége az életének. Ezek a hősök: Baczó Mózes, Boór Bálint, Farkas Miklós, stb. Megrajzolásuknál emleget Szabó Dezső valami, az apáktól szerzett predestinációt, a tragikus végre való hajlamosságot, de ez szerzett dolog, s nem más, mint megromlott paraszti egészség. 2. A hős végigjárja a bűn, szép és jó csodálatos nagyvilágát: elbukik és felemelkedik, lát, hall, tanul, remél és csalódik; minden: gazdagság, hír, hatalom az övé, de ő nem! talál sehol igaz-magára, s a végén csak visszakerül a falujába, ott aztán alapít erős parasztcsaládot, visszavedlik szelíd, békés, imádkozó falusi emberré, elkövetkezik rá a „Boldog karácsony,” mint a Csodálatos Élet Szabó Pistájára; visszatérő őseréje lesz a hazai földnek, mint Böjthe János.

Nem anekdotázik a paraszton, de képzeleg felelőle, és ömleng róla. Tudjuk: azt akarja, hogy kultúra és paraszt, emberi áldás és magyar falu a magyar faj diadalmas jövődjéhez vezessen. „A ketszerkettő józanságával” hirdeti, hogy nincs sehol a földön ilyen kincs, ilyen tökéletesség, erő, ész, meg még nem tudom mi, mint a magyar parasztban. A magyar ifjak „a kenyér után nyúló kéz primitív életakaratóval igyekezzenek életüket a magyar falu nagy történelmi megindulásává tenni, mert ők már látják,... hogy emberhez méltó életünknek, saját pá-

⁵⁴ Előörs, 1928. aug. 19.

⁵⁶ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 33. o.

lyánknak, gyermekeink jövőjének, összes elképzelhető életérdekeinknek egyetlen biztosítéka, védő ereje, fejlődési lehetősége a magyar paraszt... Nála nélkül széthullanánk, szétzülLENÉNK iclegén éhségek, idegen lelkek vak eszközévé...”⁵⁶ *A kötél legendája* is arra való, hogy megmutassa: minden társadalmi osztály és idegen származás bűnös, bűnösebb, mint a szegény együgyűvé éhezett magyar paraszt. Bizony, ha rajta állana: mindenki mindenét a parasztnak adná, mint ebben a legendás történetben: „Arany, gyémánt, szafir, smaragd, rubin és bankó ragyogó záporában gurulnának a kenyerek ...”⁵⁷ a szegény kiéhezett, kitúrt magyar, a kenyér és vér tragikus gladiátora felé.

Faj védelmünk megszervezésénél felhívja figyelmünket a zsidók összetartására. így volna értelme a mi fajtánk védelmének is, de még több szervezett-séggel. Irányítást a turánizmusban jártas tudósok adnának, s ezeket az állam fizetné. Ez a turánizmus a tanárság, a magyar írók, művészek, iparosok egyetemes műveltsége mellett legéletképesebb gyökereit a nép, a magyar paraszt lelkében találja meg. Irodalmi termésünkből mindenekelőtt az ősi népi termékeket kell megmenteni, a műirodalomból viszont csak az elsőrendű nagy magyar költők megfelelő műveit kell megismertetni a néppel, s ne kizárólag irredenta költeményeket. „Arany: Jóka Ördöge, vagy Petőfi János vitéze több magyarságot visz a lélekbe minden irredenta költeménynél.”⁵⁸ Létesítsünk külön turáni múzeumot, közoktatásunkból megkülönböztünk ki minden német befolyást. A magyar kultúra és közoktatás új, egységes megszervezése egyik legsürgősebb tennivalónk. A parasztság műveltségét a világháborúban szerzett kulturális tapasztalatai nyomán bővíteni, olvasási kedvét legalább is állandósítani kell. Gyermekei közül válasszunk ki minden tehetséget éber figyelemmel, mentjük meg, segítsük gyümölcsözésig, biztosítsunk számára helyet és irányítást. Mindfelé az első lépés a népoktatás átszervezése. Modern gazdálkodásra

⁵⁶ Előőrs, 1928. szept. 9.

⁵⁷ Szabó Dezső füzetei: 1. sz. 67. o.

⁵⁸ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 12. o.

az értékesítés, hitel- és tőkegyűjtés problémáira, szép otthon építésére és ízléses kidíszítésére, a kert, a falu fokozottabb ápolására, bútór- és ruhakészítésre, régi magyar játékokra, táncokra, dalokra s egyéb ilyen hasznos és nemesítő dologra tanítsuk. Állítsunk fel járási felsőbb népiiskolákat, megyei népakadémiákat. Egészen új magyar középiskolákat kell teremteni, és átszervezendők az egyetemek is, hogy mindezek által intézményesen is biztosítsuk középosztályá fejlődhetése lehetőségét, „hogy a magyar paraszt arravaló elemei árásszák el a bankokat, az üzleteket, a hivatalokat, a hadsereg tisztii állásait, a municípiumokat, a külügyi képviselőket, a sajtót stb. stb.”⁵⁹

Szabó Dezső – minden mutatott pesszimizmusa ellenére – a magyar falut a magyarság megölhetetlen örök szellemének tartja. Az Elsodort Falu „összeroncsolva, megtiporva, széttépve, azért mégis falu,... az erőt adó, a biztató, a minden gyökér.”⁶⁰

⁵⁹ Szabó Dezső füzetek: 7. sz. 24. o.

⁶⁰ III. kötet, 122. o.

A jövő demokráciája, a magyar társadalom egységesítése.

A két forradalom hatalmas tömegpszichét teremtett, ezt a lelkesedést kellett volna kihasználni a magyar faj felszabadítására, de ezt az alkalmat is eljátszottuk, s ma a tömeg részint fáradt, zsibbadt, apatikus, részint félenk. A magyarságnak nincs ma energiája a szervezkedésre, nincs bátorsága az irányításra. Vannak olyanok, akiknek a világháborúban megszokott hangok, a nagy emóciók kellene, ezek, szegények, a rikoltó próféták seregéhez csatlakoznak. Szabó Dezső szívesen vállalja a bátortalanok feltüzelését, célt ad a céltalanoknak, s igaz útra akarja téríteni a becsapottakat.

Bennünket megraboltak – mondja Szabó Dezső – s mi vissza akarjuk szerezni elrabolt vagyონunkat. Nála az irredentizmust feltétlen belpolitikai reformok előzik meg, de az irredentát a belpolitikai érvényesülés és hatalommegtartás eszközévé tenni: a legnagyobb bűn. Ez a belügyi reform politikájának első célja: *„a magyar faj egyetemének anyagi és szellemi restaurálása,... az integer Magyarország visszaszerzése nem fontosabb ennél,... a területi eszközökért folytatott küzdelem csak akkor egészséges, becsületes és jövőt jelentő; ha minden mozzanatában ez az egyetlen nagy cél határozza meg.”*⁶¹

A szabódezsői liberalizmus értelme: a történelmi élet minden eszközével megszervezni és biztosítani a magyar paraszt, a magyar munkások, a

⁶¹ Előőrs, 1928. dec. 8.

magyar szellemi arisztokrácia jövőjét és kibontakozását. Az „idegenek” ellen vívott ádáz harcban pedig rájött az író, hogy nem lehet őket kipusztítani az országból, de így is legalább beolvasztani akarja őket. Különösen fontos ez Budapesten és környékén, mert itt fog eldőlni a magyarság élet-halálharca, hacsak közben nem sikerül megszervezni velük a békés, egyenjogú együttműködést, melyben nekik is jutna fejlődési lehetőség. Egyszerre egy fajta ellen harcolni nem célszerű, mert például, miig a zsidókat figyeljük, addig szabadon burjánzik a germánosság és viszont. Az egész emberiség érdeke, hogy kitartó, szívós munkával és a magyarság szociális erejével sikerüljön ezt a két hatalmi mohóságában „eltévelyedett” fajt visszatéríteni az emberi ideálhoz, a békés együttműködéshez. „Mi nem gyűlölünk, nem piszkolunk egy fajt sem,” – hirdeti Szabó a *Karácsonyi levélben*.⁶² Az erőszakolt asszimiláció szintén nem lehet terve a magyarságnak az idegen származásúakkal szemben; minden ilyen dolog független az akarattól, sem más ránk nem erőszakolhatja, se mi magunk nem ölthetjük fel máról holnapra. Évszázadok hosszú, újjászervező munkája kell hozzá, a tudatos akarat a legjobb esetben is csak kisegítő szerepet játszhat. Azt mindenesetre megköveteli, hogy a magyar állam minden egyes polgárának szóban és írásban tökéletesen kell beszélnie a magyar nyelvet, s a közösség életének minden terén, ahol a nemzet tagja és mint polgár szerepel, csakis az államnyelvet használhatja.

Engedményeket csak addig tehetünk, míg azok fajunk elemi érdekeit nem veszélyeztetik. Az állam akkor teljesíti igazán feladatát, ha a munka nagy tömegeinek védő és szerző gépezete. Ebben az irányban történnek már is jelentős kísérletek Olasz-, Török- és Németországban. A diktatúra most is csak átmeneti állapot a demokráciára. A szabódezsői demokratikus állam alap gondolata a munkára alapított egyenlőség és semmi kiváltság. „Az irredenta kitartó munkában valósul meg az élet minden terén. És sok házasságban és nagyon sok gyermekben.” „Termő, állandó, egészséges kultúr-

⁶² Szabó Dezső füzetei: 4. sz. 19. o.

egység gyanánt csak a magyar demokráciával való-
sulhat meg az integrális Magyarország.”⁶³ Az új,
szabódezsői demokratikus alkotmányban a magyar
paraszt nyerne olyan jelentőségű helyet, mint a ré-
giben a Szent Korona; a magyar paraszt azonban
csak akkor lesz életképes, ha földet kap. Ezért na-
gyon fontos a földreform.

A jövő boldogsága csak a munkán épülhet fel a
magyarság megfellebbezhetetlen erejévé, a jövő de-
mokráciája a dolgozók sokmilliós tömegén, a falu
népén, a munkásságon s a magyar középosztályon,
ezen „a három tragikus: egysorsú, egy érdekű, de
külön lelkű rétegen.”⁶⁴ Az új demokrácia „a nagy
forradalom bizonytalan tartalmi, fényes ködű sza-
badságideálját az organizált, a megszervezett sza-
badság fogalmával cseréli fel...”⁶⁵ „a magyar pa-
raszt, a magyar munkás, a magyar szellemi helóta
felszabadult élete, bő kenyere és gazdag lelki fejlő-
dése” lesz a záloga ennek az új szabadságnak. Ke-
mál demokráciáját tartja eszménynek és a Mussoli-
niét, „akinek céljai minden olasz céljai.”⁶⁶ Az az
érv, hogy a magyarság még nem ért meg a demok-
ráciára, csakugyan fennáll, voltaképpen azonban egy
nemzet sem érik meg előre semmi új történelmi át-
alakulásra; rá kell nevelni, mint Napoleon és Mus-
solini tették. És itt jutna ifjúságunknak igen fontos
szerep, de feladat is. Ez a 18-28 éves egyetemi
iparos és paraszti ifjúság szoros kapcsolatát jelen-
tené. A műveltebbeknek lesz majd a dolga, hogy a
föld népét és az iparosságot az új magyar ideológia
programjára, lehetőségeire, jogaira, gazdasági,
társadalmi, kulturális kötelességeire ránevelje. Fon-
tos, hogy az ifjúságot ne egyesek, hanem bizottsá-
gok vezessék.

Ez a jövő lesz a mi faj védelmünk igazi meg-
szervezése kettős céllal: Úgy szervezni meg fajunkat,
„hogy mindabban, amit az emberi kultúrának ter-

⁶³ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 30. o.

⁶⁴ Előőrs, 1928. ápr. 8.

⁶⁵ Előőrs, 1928. ápr. 21.

⁶⁶ Előőrs, 1928. ápr. 2.

mel, benne legyenek a sajátos magyar értékek.”⁶⁷

2. Történelemcsinálásra nevelni fajunkat, aktívabbá és ismertebbé tenni. Reformtervezetét hét pontban foglalja össze:

1. A nagybirtokok megszüntetése,
2. az így nyert föld felosztása a parasztság között,
3. az arisztokrácia megszüntetése, címek, rangok eltörlése, a főrendiház helyett demokratikus szellemű felső kamara létesítendő,
4. az egyházak kiszorítása a politikából,
5. közoktatásunk magyar kézbe juttatása, hogy a parasztság egy része a polgárosztályba emelkedhessek,
6. a népképviselő gyökeres reformja,
7. biztosítása annak, hogy elsősorban a munkás élvezze munkája gyümölcsét. Új adórendszert kell tehát teremteni az értékesítés, a hitel, a munka védelmére.

A demokrácia első feladata ránevelni a nemzet minden rétegét, tagját egyéni jogai, céljai meglátására, védelmére. „Egyetemes nagy célokat, történelmi öntudatot adni az ország népének, és saját sorsa intézésére, kezdeményezésre és felelősség elvállalására nevelni: ez az új politikai rendszer feladata.”⁶⁸

Külön szervezete lesz a mezőgazdasági munkások, kis- és középbirtokosok, a munkásság és a középosztály érdekcsoportjának, mely politikai jogokat védi; lesznek azonkívül gazdasági szövetkezeteik is. Ilyen összefogása lesz külön az iparosoknak, látájnereknek, sőt az állami hivatalnokoknak is, hogy megszűnjenek „bürokratikus fekete hadsereg” lenni, ne vergődjenek komikus címek és silány fizetési fokozatok létráján éhbérért. Intéző bizottságaik révén ezek a testületek nemcsak a képviselőválasztásra, az ország politikai és gazdasági életére, hanem az állások betöltésére, áthelyezésekre is döntő befolyással lennének. Az országban lesz bizonyos számú választókerület, ezek mindegyike a társadalmi osztályok

⁶⁷ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz. 42. o.

⁶⁸ Előőrs, 1928. május 12,

számarányának megfelelőleg bizottságot alakít 50-60 taggal, az ú. n. „vidéki parlamenteket.” Ezeknek főképp három joga szembeötlő: 1. három-három képviselőt választanak titkos szavazással az országos parlamentbe, 2. megvitatják a törvényjavaslatokat, mielőtt azok a tulajdonképeni képviselőház elé kerülnének, 3. vigyáznak kerületük egészségi, kulturális, gazdasági, társadalmi és más érdekeire.

Ez a bizottság a választások után – ha kell az államhatalommal szemben is – megvéd minden egyén érdekét. A kiküldött képviselőnek csak ritkán lesz szabad keze a dolgok intézésében: folytonos beszámoló-érintkezésben lesz a kiküldő alakzattal. A képviselő semmi más állást nem vállalhat, tőkeérdekeltségekkel semmilyen kapcsolatban nem lehet. Az országos parlament tagjainak száma legfeljebb négyszáz.

Az új demokráciában sem aktív, sem passzív szerephez nem juthatnak a nagybirtokosok és az arisztokraták, mint természetes ellenségek, ugyanígy az egyház sem. Az államügyekbe, választásokba, bizottságok alakításába a központi hatalom kezelőinek (jegyző, szolgabíró) semmi befolyása nem lehet. A mai felsőház helyére szenátus jutna; tagjainak egy része a kerületi bizottságokból kerülne ki, általánosan tisztelt férfiakból sorozódnék a többi, de ezeket is a vidéki parlamentek jelölnék ki. A kormány tagjai életükkel és vagyonukkal legyenek felelősek kormányzásuk tényeiért. Magyarország véglegesen függetlenítse sorsát Németországtól, s „igyekezzék a Duna-medencében, a Balkánon és az Oroszország nyugati szélén élő kis államokat egy védő és gazdasági szövetségben egyesíteni Németország, Oroszország politikai és gazdasági elnyomása ellen.”

Európában testvértelen fajunkat a kulturális, békés együttműködés „előbajnokává” akarja tenni. Nyugatról szerzett kultúránkkal a Balkán s a közelebbi Kelet viszonyaiban kell keresnünk tudományos tevékenységünk feladatát, mert így nem szorulunk másodrendű szerepre, és viszonyainknak – a nyugati egyetemekhez képest – megfelelő munkát végzünk, idevonjuk a keletiek tanulni vágyó fiait. A magyarság ezzel a gazdasági és kulturális együtt-

működéssel kitűnő példát fog nyújtani, s nem lehetetlen, hogy ez lesz kezdete az Európai Egyesült Államoknak.

Sokaknak az az ellenvetése, hogy kis nemzet vagyunk, nem komoly érv, hiszen az Ókorban a görögök és rómaiak, de ma is például az angolok és japánok útján: aránylag kis népeknek jutott a kezdeményezés és vezetés. Napjainkban erre még több lehetőség van; a testi, anyagi adottságok jelentősége nagy mértékben csökkent a lelki képességek javára.

Íme, régi eszmék romjaiból akar újakat szerkeszteni, a romlás azonban jobban sikerül, mint a megalkotása annak, aminek a körvonalait tudja csak felrajzolni. „Ami ferdeség et észrevesz, – írja Kassák Lajos – az úgy van, de amit észrevévéseiből következtet, amit kívánatos iránynak élénk fátyoloz, az újabb kátyúba jutást jelent.” A közöségért, a kollektivizmusért harcol, reméli azonban, hogy ez csak a középszerűségeket olvasztja magába és a póz-individualistákat, a vezető szerepet a zseni különleges alkatának juttatja. Ahogy az új ideológiát hirdeti, hiszi, hogy az új közösség kollektív társadalmi berendezkedése az ő vezérletével fog végbemenni.

Szabó Dezső szépprózája.

Regényeiben, elbeszéléseiben két összetevő egyesülése: – harc a közért és önmaga dicsőítése – adja azt a szokatlan fél vér-irodalmat, melynek egyéni íze, elrugaszkodásai méltán keltettek feltűnést. A látszólagos kettős eszmei tartalom mellett (hogy miért látszólagos, arról később), hangulati elágazás is van ezekben a munkákban. Lírai oldalról írásai, élete, szokásai, sőt külső formái (szemei, arca stb.) szinte mitologikus dicsőítése; ezerszeresen hatalmasnak, mindent befogadónak, démoni lélekmo-csárnak érzi magát; epikailag meg az élet vaskos realitásait, a paraszti egészséget, nyomorúságot, fá-jának közelmúltját vagy legaktuálisabb jelenét veszi tárgyul. Ezt a két elemet kapcsolja össze Szabó De-zső emberi és írói lényege: a mindennapi harc. Mint ahogy a l'art pour l'art irodalmat, úgy a Tart pour l'art életet is képtelenségnek tartja. A harc az igazi eleme, a mozgás, s ha bekövekeznék az a világcso-da, hogy mindenki helyeselné neki, ez volna Szabó De-zső halála. „Nem képekben, nem formákban, nem színekben: dinamikusan, mindig csak mozgásban ábrázol.”⁶⁹ Stílusa nehéz, de mindig világos, a ne-hézség nem kevésbé érthetőséget jelent, inkább túl-zsúfoltság, merész hasonlatok, metaforák, a végte-lenségre törő retorika szilaj tombolása ez. Minden sora: tobzódás; nyelve, mondat szerkezetei: csupa feszítő erő, állandó mozgás. Erre mutat Szabó Dezső sokat emlegetett igésítési eljárása, ezt bizo-

⁶⁹ Csanády György tanulmánya előszóul a Feltámadás Ma-kucsánhoz, 26. o.

nyitja az indulatszák tömeges és kiemelt használata is, például címekben: *Ölj ! Jaj ! Segítség !*

Az imént mondtuk, hogy a két eszmei össze-tevő: önmaga dicsőítése és a közéleti harc nála nem is olyan különálló dolog, mint ahogy látszik. Szabó Dezső egész élete, minden munkája – regények és politikai röpiratok – tanúsága szerint, megváltó szerepet tűzött ki maga elé. Tehát amikor politikai és emberi reformok terjesztése végett megírja szépirodalmi munkáit, általában: amikor emberi és művészi mintakép bemutatásáról van szó, magát állítja oda álarcban vagy álarc nélkül, mert abból a tételből indul ki, hogy a megváltók tökéletesek. Itt nem lehet szó rosszakaratról: ő igazán hiszi, hogy megváltó.

Csakhogy elrendeltetése eleinte nem áll ilyen tisztán előtérben. Szertelen, érzékeny, ingerlékeny temperamentuma rengeteg meghasonlason, kétségen, lázadáson viszi végig. Hitben, nagy rajongásokban nevelkedett fel, s ahogy a kor lelkét megismerte, minden rombadőlt számára. Ettől kezdve keresi azt, amit elvesztett; valami nagy céllal, szent hittel akarja életét tartalmassá tenni. A keresztyénségről sem mondhat le véglegesen, ős nosztalgiával folyton vágyakozik utána. - Nem tud szabadulni tőle. Ha ellöki magától, akkor is búvkörében marad, ha azonban mámoros istenkeresésében mohón kapaszkodik utána, nem tudja elérni, nincs elegendő hite hozzá. A koppány-vallás proklamálása után is, újra és újra előnti a krisztusi tanok hulláma, a Csodálatos Élet remetéje pedig hiába keresi a pusztában az Istent. Gyökérszálaival átszötte lelkét a keresztyénség, és tragédiája, hogy nem tud benne abszolút mértékben hinni. Két generáció összeütközésében Szabó Dezső a régít látja tökéletesebbnek, de az újhoz köti modern lelkisége és temperamentuma. Hamar rájön, hogy mi okozza a modern ember elernyedését, ennek okát a lélekanalízisben látja. A folytonos önmagába nézés a tettekre alkalmatlanná teszi az embert, a bizonytalankodás, kétségeskedés halála a tettnek. Később így fogja hirdetni, a maga feltámadását is:

„Szalonnával, jó hagymával
Kibabrálok a halállal.”⁷⁰

Üldözi az önelemzést, miért maga is benne szenved, és szabadulni kellene tőle. De nem tud a régi eszmékben hinni, s maradéktalanul forradalmi sem lehet, mert „[L forradalom a tradíció nélküli tömegek harci modora.”⁷¹

⁷⁰ Szabó Dezső füzetei: 3. sz. 2. o.

⁷¹ Kassák Lajos: Szabó Dezső könyve, Nyugat, 1919. 3. sz..

Nincs Menekvés.

Szántó Dénes szép, fiatal, gazdag; Pesten élt, bízott az életben; nagy életközösségek tagja, nagy jelszavak után futók tömegének egy atomja szeretett volna lenni. De persze őt sem értik meg, kicsinyesség, ellenségeskedés veszi körül: elveszti sorra szép ábrándjait, harsogó ellenzéki lesz: „Pedig ennél a lényegében örökgyermeknél forradalmi toporzékolás, tagadás, gúny, életcsúfolás csak láz és szomorúság lehetett. Hihetetlenül gazdag érzéklésével, millió finom hangulatra hangolt test-lekével arra született, hogy rajongjon, hogy csodálkozzék, hogy szeressék, és hogy hálás mosollyal kapaszkodjék valami nagy egységbe, mely célt, szeretetet, együvé tartozást jelent. Egyénné szakítva, külön pályára lökve, örök didergő, szerencsétlen kárhozott maradt.”⁷²

Ez az igazi hajótörés már itt is, hogy *nem fogadták el megváltói szándékait*; most azután arról van szó, tud-e magának valami életet kitöltő célt találni. Az ő körülményei között békés, nyugodt élet, családalapítás segíthetne már csak. Kérdés, sikerül-e?

Hazamegy, eltemeti apját, s ennek hátrahagyott leveléből tézisszerűen megtudja, hogy apai ágon bűnöslelkű, végzetes törzset folytat. Anyja férjének a féltékenysége következtében halt meg, pedig szép volt, fiatal és – mint később kiderült – ártatlan. (Ez különben Szabó Dezső ideális elképzelése: a férfi komoly, hatalmas, csupa erő, csupa ész, a nő

félig gyermek, kékszemű, ártatlan és nagyon szép. Ugyanilyen a mérték a két nem közt már gyermekkorban.) A fiú tehát bűnben, bűn által született, annak az átkos betegségnek a folytatása, amelyről apja így ír: „Apám, a te nagyapád megölte gyanúból szeretőjét, én megöltem gyanúból anyádat. Bűnokről bűnökre bukdácsolunk.”⁷³ A végzet folytatódni fog, hiába szól az apai parancs: „... törd meg farkunk végzetét!”, Szántó Dénesnek olvasnia Kell], hogy nyolcéves törvénytelen fia ollóval álmában agyonszúrt egy hatéves gyermeket.

Az elítéltség tételének bizonyításában eszköze a külső hasonlóság is. íme a halott apa leírása: „Őszes haja gazdag leömlésben koszorúzza körül széles, akaró homlokát. Kiötlő saszorra, biggyedt ajkai férfít, kihívást, parancsot mondanak. De nagy felmeredt kék szemeiben valami tétován csodálkozóan gyermeki van.”⁷⁴ És Dénes törvénytelen fia: „sápadt, betegszőke haja felfelé göndörödött, nagy, súlyos homloka, mint egy öröklött teher, roskadt sovány arca fölé. Futó, határozatlan kék szemeiben egy félénk megijesztett gyermek lappangott... Orra sasszerű, ajkai duzzadtak, ez az orr és ezek az ajkak kiütnek az arca megriadt határozatlanságából: gögöt s az élet mohó harapását jelentik. Az egész alak mégis olyan nyomorult, olyan elítélt.” Itt még a kezdő író gépszerűen alkalmazott naturalizmussal díszít, de már itt is jelentkezik a tipikus szabódezsői betegség: saját arcának vonásait másolja át az alakjaira. Vagy milyen saját atyjáról, Szabó Józsefről minden regényesítési szándék nélkül adott arcképe? „A homlok magas, domború. A szemek erősen, majdnem mélylázó-élesen néző kék szemek, melyek csak ritkán lágyultak valami távoli révedezésbe. Az orr merészen szabott, tökéletes vonalú félzasorr. A száj kicsiny, élénk vörös peremű, alsó ajka kissé előre biggyedt. Ez a száj, az élesen néző szemek és az orr zsarnoki gögöt és erős parancsot mondtak.”⁷⁵

⁷³ 30. o.

⁷⁴ 23. o.

⁷⁵ Szabó Dezső füzetei: 6. sz. 5. o

A hős tehát megtudta, hogy meg kell szakítania a végzet útját, ám harcol még benne az életösztön, az író hosszan, unalmasan küzdeli végzetszerű énjével. Ebben a törekvésben hőse hangulatához alkalmazott természeti képek szimbolikus ereje hatalmas. A hosszas küzdelem alatt már most előkerül Szabó Dezső alaptézise: visszatérni az eldugott világ szűk keretébe, egészséges nő férje lenni, hétköznap veszekedni a munkásokkal, vasárnap templomba menni, régi dolgok, régi szokások között tölteni napjainkat, ez az igazi élet. Szántó Dénes ábrándozik, hogy ki fog menni Délamerikába, Chilébe, farmos lesz az őserdőben, életet teremt, elfelejt írni, olvasni, erős, izmos munkás lesz belőle, vagy hogy elajándékozza vagyonát, s Ázsiába megy hittérítőnek.

Lelki jelenségei egészen különösek sokszor. Szinte kilép önmagából, idegen szemmel nézi magát, s úgy sajnálkozik a sajátmaga sorsán, mintha valamelyik ismerősét szánná. Ezt az életerős testű fiatalembert túlságosan befolyásolják a beteges elképzelések, hangulatváltozásai viharosak, a lelki diszharmóniában, testi és lelki viharokban szinte kéjeleg; boldoggá teszi egy nyugodt éjszaka, de annak is örül, ha belső viharai vannak; szereti a fiatalságát, de mikor egy reggel a tükörben megöregedettnek látja magát, szinte büszke rá. Túlságosan sokat pózol, maga is érzi, hogy színészkedik. Kényes és szeszélyes, mint egy elkényeztetett beteg gyerek, szépsége és fiatalsága jogán irigy és önző. Hanem azért, mikor sor kerül arra, hogy feleségül vegyen egy tiszta, szép úrileányt, megtorpan, lemondó levelet ír, érzi, hogy nem kötheti magához ezt az ártatlan leányt. „Nagyon boldogtalan vagyok, és végzetesen tennem kell azt, amit teszek... Nekem nem szabad megházasodnom, nem szabad ezt a bűnös alkalmat tovább folytatnom... Az én életem nem az enyém, mások adóságát kell megfizetnem vele,... ezutáni életem meg fogja mutatni, hogy rám nem szabad haragudni, s később talán sajnálni is fog... Nagyon-nagyon betegnek szület-

tem, s most egyetlen lehetséges gyógyításomba fogok.”⁷⁶ Szántó Dénes, tudjuk, öngyilkos lesz.

Az író gyakran hangoztatja ebben a regényben a hőse „bűnét,” pedig ez semmit el nem követ, ami okot adna ilyen meghatározásra. Állapotára inkább ráillik a betegség szó. Csupa bizonytalanság, holdkóros sejtés, ferde lelki hajlam. Jellemző eszmét vet itt fel Szabó Dezső a soklelkűségről, és ugyanezt elismétli következő regényeiben, novelláiban is (Capriccio a lelke partján, Csodálatos Élet, az Elsodort Falu sok helyén stb.). Szántó Dénes „mintegy nem is volt önmaga, hanem valami viszonylagos, mely az emberekből, zajból, napokból előverődik, mint egy ide-oda labdázott visszhang” ... Aztán így elmélkedik: „Mégis csak különös. Eszünk kenyeret: magunkba esszük a föld, a gabona lelkei. Iszunk vizet, bort, magunkba isszuk tengerek, folyók, növények lelkét. Növények, állatok, ásványok lelkét esszük magunkba. Magunkba látjuk, halljuk, tapintjuk szagoljuk erdők, virágok, vadak, végtelen kicsik, csillagok, hegyek, minden dolgok lelkét. És erre a nagy lélekbozótra, vad, szelíd, gonosz, jó lelkeknek erre a nyüzsgő vegetációjára azt mondjuk, hogy én. Néha a bozótból egy tigris szabadul ki: azt mondjuk, kegyetlenek vagyunk. Vagy elsompolyog egy kígyó: gonoszok vagyunk... Ki vagyok hát én? Vergődő csősze ennek a bozótnek.” Igen, vergődő, tehetetlen áldozata a sorsának, nincs menekvés. Pedig „ó, hányszor próbált kitérni az útból, letérni az árok túlsó partjára, gátnak futni a kiismerhetetlen szó, a kaotikus nagy hívás elől.”⁷⁸

Ez a válaszut. Szabó Dezső, az író, de még inkább az ember megmutatja, hogy megvívta a harcát, elsorvasztotta, öngyilkosságba kergette rosszabbik énjét. Döntés ez a regény oly irányban is, hogy Szabó Dezső elvágta maga mögött a visszavonulás

⁷⁶ 173. o.

⁷⁷ 54. o.

⁷⁸ Csanády György tanulmánya előszóul a Feltámadás Makkuskán-hoz, 9. o.

útját, mely a boldog polgári élethez, a nyugodt családhoz vezet; a tragikusabb irányt választotta, bár jövőjét még nem látja elég pontosan. Mintegy önmaga ítélte számkivetésre önmagát. Tele van ez a regény lírával, pátosszal, s az író még ritkán mer támadást intézni valamelyik alakja szájából, már most is volteri hévvel támad azonban. A kis segédjegyző, Zombory mondja; például: „... volt-e valaha a rablásnak és gyilkolásnak óriásibb szervezése, mint ez a dögletes demokrácia? Szabadverseny, fúj! ez annyit jelent, mint minden potenciális gazembert aktuálissá tenni.”⁷⁹ Az előszóban még tiltakozik az ellen, hogy ezeket a véleményeket az övének tekintsük, nekünk azonban semmi kétségünk nem lehet arra vonatkozólag, hogy ezekben a mondatokban az író személyesen beszél, hiszen pár év múlva politikai röpirataiban, újságcikkekben majdnem ugyanezekkel a szavakkal, ugyanígy nyilatkozik az áldemokráciáról, szabadversenyről. A magyar társadalom problémái (a tanárok ügye, budai nyomortanyák stb.) máris lekötik figyelmét.

A gyemeklányokkal viszonyt folytató bíró, az éjszakában ténfergő részeg nő, a budai hegyek szomorú viskói, „... ahol szomorú prostitúció és prostituált nyomor lakik,” mindez a naturalista díszítés másodrendű írói fogás, épen úgy, mint a szép, fiatal anya képe és a halál romantikus felidézése; a lényeg: az író, az ember sorsfodulata.

⁷⁸ 156. o

Mesék a kacagó emberről.

Capriccio = Szabó Dezső, a nevető ember mitológiája az ő sorsának a szimbóluma. Embertársait állandó kacagással kell boldogítani, fékentartania, ha abbahagyná a kacagást, biztosan rárohannának, és vége volna. Tele van jószággal, szépséggel, de nem árulhat el semmit, ami lényege, „mikor ilyen valamit akar mondani, gonosz, rikácsoló nevetéssé romlik a hangja úgy, hogy csúfnak és rossznak látszik a szavaiban.”⁸⁰ Capriccio színes, messzi bozótok titokzatos zsúfoltságát örökölte, megért mindenkit, átveszi mindenkinek a fájdalmát, mégis mindenkinek *idegen*. Tántorgó célkeresésének, saját lényege hajszolásának találó szimbóluma a metamorfózis a remete előtt. De ahogy rajtakapja magát Szabó Dezső, hogy érzelmességre téved, durván és keresett ellentéttel csap át a lehető ieggunyosabb aktualitásba. A remete így fohászodik: „Oh Istenem, édes Istenem, ez már mégsem járja. Ötven év óta kínozom itt magam érted böjttel, tisztasággal, pedig te tudod, hogy szeretem a jót! És most vénségemre kezded komplikálni a dolgot. A huszadik században, a modern technika vívmányai mellett ilyen régi eszközökkel frocnizol. Hát elfelejtetted, hogy most Te is liberális vagy, és hogy én csak természettudományi alapon mentem bele a dologba?”⁸¹ A lélekről való elképzelését láttuk már a Nincs Menekvésben; itt elismétli: „Egy óriási mocsár volt ez, végtelen elnyúlással betöltve a ho-

⁸⁰ 12. o.

⁸¹ 21. o.

rizontot. Rajta, benne, felette millió lelkek zsúfoltsága. Veszettútú, mély lélekbozótok ... Ott volt mindennek a lelke, amit valaha magába élt, vagy ami behullott ismeretlen ősei életébe. A megevett gabona, növények, állatok, ásványok lelke ... Finom viráglelkek közt óriási bestialelkek sompolyogtak. Örökös dulakodás folyt a lelkek között, melyik kerüljön felül.” Capriccio megrontja Tintinellát, mert az, hogy övé lehessen, alkalmazkodik hozzá: ha a férfiban a tigris kerekedett felül, tigrissé lett, ha a kígyó, ő is azzá változott. Mikor a férfi megundorodik tőle, nem tudja visszanyerni eredeti alakját, megmarad disznónak. A nyúzott ember legendája megint csak a Szabó Dezsőé. Egy apának volt három fia, a legnagyobbat pénzszerzésre tanította: dúsgazdag lett és főtörvényhozó, a másodikat ölésre képezte ki: lett belőle hadvezér és hős. őt nem szerette, megtanította hát olvasni. És míg testvérei játszottak, ettek, nőttek, ő olvasott addig. *Átvette mindenki fájdalmát, mindenkinek barátja lett, és mindenki ellenségének nézte.* Addig ütődött az emberek között, míg bőre lekopott, és most az élet legkisebb moccanását is halálos kínok között érzi. De ő a kivert kutya is és ő a bálvány. Mindez nyilvánvaló célzás a megváltói szerepre. Boldog, tiszta családi élethez – mint a Nincs Menekvésben – itt sem juthat hozzá. Hiába látja meg a szigeten a reá váró tiszta, szép leányt, amint átgázolna hozzá, megrohanják Tintinellától való torz fiai, és szét-tépik.

Éktelen, csúnya elvetélt poronty Boldog Misi; az öreg orgonás házában talál menedéket. Ő a falu bolondja, kacagásával boldoggá teszi az embereket, elűzi gondjukat, nem enged közéjük tragédiát. Csúnyságáért társtalanság, megvetés jár neki, bár a munkáját felhasználják. Az emberek, a sors semmilyen mostohasága nem tudja kiölni belőle a szeretetet; szerelmi csalódásában, s mikor elveszti nevelő apját, meg a biztos hajlékot: ápolja a menedékvesztett egeret. Érti a fák beszédét és a vádállatok fenyegetését; bolyongásaiban a vihar elől betér a „tragikus majmok” erdei házába, ezek ráripakodnak: „Hogy mersz ide jönni, te ember, ember, em-

ber.”⁸² Íme az eddigiek értelme: Szabó Dezső nagy szeretetet, nyüzsgő titokzatos lelket, valami mitologikus származást hozva magával, belépett a szomorú magyar közéletbe. (Jajgató fák, fenyegető vadállatok.) A „tragikus majmok” közéletünk gonosz vezetői, a vihar a magyar nyomorúság, esetleg a világháború.

Ahogy a vihar elmúlik, egy csomó „komikus majom” hozza a tizenkét tragikus majomnak a sok kincset. Ezek a komikus majmok az idegen, vagy tőkeuralomnak behódolt gerinctelen, vak szerencsétlenek. Szabó Dezső mindegyiknek ad valami társadalmi típus-arcot, hogy tételét ne értsük félre. A kosarakban kincset hoztak, de az utolsóban egy szép magyar paraszt halott testét veszi észre Misi. A majmok lakomája holttestekből áll, erre sűrű embervért isznak. (Párhuzamképen: „... a húsevő és ragadozó arisztokraták,”⁸³ „... húsevő és idegen arisztokráciának.”⁸⁴ A falvakban gyászolják a háborúban fiatalon elpusztult becsületes paraszto-
kat, a ringlispil kosaraiban is mindenütt magyar paraszti hullákat lát.

Kudorka, a törpe király gyerekes álmának a következménye mindez, óriáskirály akart lenni, és nagyravágyásának esett áldozatul a nép. Mindenki részt vehet a győzelmi lakomán, aki azt tudja neki hazudni, hogy óriáskirály lett belőle. Misi, ahogy nézte a díszes vendégeket, „halványan, a komoly arcok és szép ruhák mögül a tragikus majmok borzasztó arca meredt rá; nézte a bókoló urakat, a puccosdámákat..., és akkor kilógott belőle a kacagás. A komikus majmok guggoltak bennük, kiben nőstény, kiben hím.”⁸⁵ Nevetéséért megharagusznak rá, s ő a következő mesével engeszteli ki őket. János munkát vállalt egy törpénél, ez kijátszotta, és azóta János nemzedéke a törpéknek örökre ingyen szolgája lett. „A Jánosoké a munka, a törpéké a vetés, a Jánosoké a szomszédok

⁸² 57. o.

⁸³ 36. o.

⁸⁴ Élet és Irodalom, I. évf. 6. sz.

⁸⁵ Élet és Irodalom, 64. o.

„verése, a törpéké a zsákmány.”⁸⁶ A vendégek lerészegeednek, s Misi látomásában a sok drága étel és ital, edény, ruha, ékszer átváltozik vonagló emberhússá. Ennek a látomásnak a következménye Misi rosszulléte. Fájdalmában kínosan ordít, mire az ott levő tudós kritikusok bedugják a fülüket: „Nem tud műfajban ordítani, nem érdemli meg, hogy sajnáljuk. Ezek öreg urak voltak... Álltak ott fiatal urak is, ezeket úgy hívták, hogy modernek. Ezek így beszéltek sok szóval: Van benne feszültség és ájult kéj. fagyos érdekes stílusa van...” Erre aztán Misi is felmordul: „Nem stílus ez, beste kurafiak, hanem nyavalyatörés!” S dühében véletlenül éppen a királykisasszony macskáját üti le. Halál jár érte, de előbb három kívánságot engednek Misinek; ő óhajtja is a következőket:”... amíg meghalok, minden szegény ember pihenjen, egyéki-egyék. Az akasztófa előtt mindenki verje ki rajtam a baját, hogy megkönnyebbüljön a lelke. Adjatok miára egy szép lányt hozzám feleségül.”⁸⁷

Ahogy akasztani vizsik, a nép közül sokan ráköszöntik a poharukat, sokan káromolják. Misi gyönyörködve nézi őket: „Milyen szépek az emberek, ha együtt vannak és jókedvűek.”⁸⁸ A bűnösöknek és bánatosoknak megváltást jelent, a lánynak viszont, aki vele akar halni, így adja a szabódezsői megváltói gondolatot: „Te menj erős férfihez, és legyenek vidám, kövér gyermekeid, virágos kerted és bevetett barázdád. Szent, szent, szent a család!”⁸⁹

A két elbeszélés hőseit, Capricciót és Boldog Misit a hasonló lélektani berendezés mellett, nagy távolság választja el egymástól. Capriccio korábbi énjé Szabónak, mint Boldog Misi és közeli rokona még Szántó Dénesnek. Ez is keresi igazi énjét, ennek is megvan a maga Tözsér Mariskája Tintinella személyében, mindkettőjük elől elzárkózik a boldogság utolsó menedéke, egyiknek a halála sem túl!

⁸⁶ 66. o.

⁸⁷ 69. o.

⁸⁸ 72. o.

⁸⁹ 74. o.

nagy tragédia. Boldog Misi már sokkal biztosabban megváltó, mint bármelyik előzője. Miért boldog? Azért, mert feláldozhatja magát az emberekért, mert halálával legalább pillanatokra enyhíteni tudja a nép testi és lelki nyomorát, ő a nyomorult magyar parasztok, a Jánosok megváltója. A magyar elem a népies meseformát és kellékeket (vörösruhás hóhér, fehér Ilonka, ökörsütés a nép közt) adja ezekhez az elbeszélésekhez, a nagyszerűséget, a méltóságosan meghatót meg a Bibliából kéri kölcsön Szabó Dezső. Boldog Misi utolsó útja a nép közt, amely élteti és gúnyolja, feltűnően hasonlít a Megváltó golgothai útjához, viselkedésében őt másolja. Az ítélet végrehajtása előtt is, látnoki szavakkal mutatja a megváltás gyümölcsét: „... nézd a napot! Ím minden ős bíbora kifolyik, hogy királlyá tegye ezeket a szegény embereket. Nézd, mennyi öröm! A jóllakott emberekből jóságkarok nyúlnak ki... Bíbor és aranyvilágban jök a királyi emberek.”⁹⁰

⁸⁹ 73-74. o.

Elsodort Falu.

Szabó Dezső első és legnagyobb sikere a magyar olvasóközönség előtt az Elsodort Falu volt. A világháború egész közvéleményünket felzsongatta, az évekig tartó idegfeszültség s forradalom után, egy ismeretlenségében izgató kor küszöbén nem kellett neki a megszokott irodalmi problémáké. A felcsigázott érdeklődésnek alkalmas időben jött ez a hatalmas dinamikájú, formájával, eszméivel, naturalista durvaságaival szokatlan regény.

Ez a népszerűség épen nem jelenti azt, hogy az Elsodort Falu Szabó Dezső legjobb regénye - a Csodálatos Élet művészi érték szempontjából messze felülmúlja -, hanem arra mutat, hogy igen alkalmas időben jelent meg, és nagyon sok politikumot tartalmaz. Ez a szokatlan népszerűség Szabónak, mint művésznek, többet ártott, mint használt; a közönség nagy része *csak* ezt a regényt olvasta, s ennek megfelelőleg egyéniségéről, írói pszichéjéről egyoldalú és téves képet kapott. Sokan itt is csak a kirívó torzultságot keresik, ennek a meglátásában merül ki megfigyelésük.

A regény magva egy székely falu, hősei ennek a fiai, beledobva a felfordult világ szörnyű kavargásába: világháborúba, züllésbe, nyomorba, forradalomba. Papi katedrójától elszakítva, a nagyváros örvényes, robotos szegénységében tűnik el a falu papja; elveszítve a régi hit karfáit, vak tántorgással keresnek új hitet a szegény parasztlelkek. Elveszti lába alól a talajt a szegény pap leánya, a tanító felesége, a magyarságot képviselő zseni az örültség karjaiba hull. Pusztulás, romlás, nyomor,

prostitúció, öldöklés, új hit, herkulesi hős és apró-érdekkufárok, hadsereg, falu, nagyváros: örült kavargásában kergetik egymást. Az író borzasztó energiával üzi, hajtja őket; gigászi temperaméntuma nem hagy nyugtot a természetnek sem, a szelíd dolgokat is örök mozgókká harcosítja. Lázálomok, víziók, halállátomások teszik túlsúfolttá. Fák, füvek, erdők viharalatti vonaglásaiba vizionálja bele az ember küzdelmeit. Szinte reálisan lépnek elénk „a levegő leányai”, „az est fehér leányai”, kíséretükben a szabódezsői rege faunjai, szatíriái. A falu tovasodródik a háború, az idegenek – zsidók, németek- kizsákmányolásában. Itt a baj, ezért íródott a regény, mely segítségkérés is a magyar faj ezen utolsó melegágyának a megmentésére. Azért mutatja a falu romlását, hogy a végén bebizonyíthassa: csak *itt* lehet és csak *így* lehet megmenteni a magyarságot: békés munkával, erős férfiakarattal, egészséges családdal, sok gyermekkel.

Szabó Dezső az egyént csak annyiban ismeri el, amennyiben a közösségnek a kifejezője, egészsége, ereje és fejlődési eszköze. „Úgy élj, – írja az Előőrsben – hogy életed minden mozdulata élet, erőgyarodás, termés, egészség legyen a közösség számára.”⁹¹ Regényeiben minden csak egyéni félreficamodást irtóztatós bűnhődés követ. Az Elsodort Faluban is ez a vízváltató fajok és egyének sorsára vonatkozólag. A beteg faj kiváló egyéneket termel, de ez a vezetésre, útmutatásra született réteg szétfoszlik, széthull, mert nincs benne egység, törvény, mert tagjai *kiálló* szirtek, akiket könnyen megtép minden vihar, nem védi őket a közösség egyformasága. Nagy a csalódásuk, mert gondolataik nem nagyon érthetők a közösség számára. Nem valók embereknek, megváltói sorsuk is tragikus. Így a legjobbak, a legszebbek, akiket a faj nagy dolgokra, különös lélekkel szült, örök kielégítetlenséggel kutatnak, csalódnak, vándorolnak, s elpusztulnak az élet könyörtelen realitásában. Erre a mértékre szabta az író Farkas Miklóst és Farcády Juditot. A mérleg másik serpenyőjébe viszont az egészséges,

⁹¹ 1928. szept. 9.

primitív faj két képviselője fog jutni: Bőjthe János és Barabás Mária.

Az életben maradás törvénye: le kell vetni a titánságot, az individualizmust, a közösség egyhangú élete véd igazán itt is ép úgy, mint a Csodálatos Életben. Aki magába merül, és magának él, az „hangzó semmi.” Az egyéni élet sikere: megtalálni helyét a közösségben. Ennek a kollektív szervezetnek első foka a család, érthető tehát, hogy legalább ezt minden egészséges emberi sorsot élő emberre kötelezővé teszi. Maga Szabó Dezső a Farkas Miklósok közé tartozik predestináltan egyéniességével. Csak elméletileg lehet a közösség embere, csak *szeretne* Bőjthe János lenni. A közösség iránti vágyódása: az egyéniesség legtisztább érvényesülése. Miért is akar ő a tömeg egy atomja lenni? Azért, mert az individualizmus a XX. század elején már közhely. „A tömeggé lett magánosokból jó volt be-
menekülni az igazi tömegbe, s egy csomó arisztokrata lélek *a csőcselék közösségében kereste a megkülönböztetést;*” írja Paul Verlaine c. tanulmányában, s mindez reá áll a legfeltűnőbbben. „Sokkal inkább magános bolygó ő, semhogy közöselvű lehessen a hasonlókkal, meg tudjon férni a nyájja szaporodott individualisták közt.”⁹²

Farkas Miklós, a híres, imádott és meghajszolt író-csoda a legtöbb elégiával, romantikus pátosszal, naturalista tragikummal megrajzolt alakja ennek a regénynek. Mártír mint ember, mint író, mint magyar hazafi, s hogy tézisének még alkalmasabban megható alakot kapjon, rávetíti Ady Endre életének külső körülményeit, nagyjából elújtánoztatja vele pózait, szájába ad egy-két nagyon „királyi,” komor, igen-igen magyarkodó átkot. Persze erre olvasó és kritikus diadalmiasan kiáltotta: ez Ady Endre, ez Ady Endre! Hanem ha kissé összehasonlítjuk ezt az alakot Szántó Dénessel, rájövünk, hogy nem más, mint annak a régebbi Szabó Dezső énnék alkalmas például előrántott képe nem sokkal színesebben megrajzolva, mint a régi, lelkileg ugyanazokkal a

⁹² Dóczy Jenő: Szabó Dezső az ellenforradalmár; Nyugat. 1920. évf.

tulajdonságokkal. Farkas Miklós sokkal inkább Szabó Dezső, mint Ady, és hogy már most feleljünk az ellenvetésre, hogy: ki hát akkor Bőjthe János? – utalva a már fentebb elmondottakra, a magyarázat a következő: Bőjthe János délibáb-paraszt, ideális elképzelés, típus Jókai naivitásával, egy kis zolai külső mázzal, valami jövőbeli elképzelés, *amivé maga Szabó Dezső is szeretett volna lenni, ha megváltói hivatása megengedte volna*, ha otthon maradhatott volna parasztnak. Éppen erről az útválasztásról értesülünk a Nincs Menekvésben.

Miklós „elítelt” lelkének hullámzó válságai szerint tud szeszélyes, goromba, kegyetlen, de nagyon egyszerű, nyugodt ember is lenni. Legjobb két hangulatváltó a békés otthon és a sértett hiúság. Mint minden Szabó Dezső-hasonmásnak, az ő emóciói is rendkívüli arányúak, lelki válságai folyton gyakoribbak lesznek, az önvád mindig mardosóbb: „Mit tettél az életeddel? Mire használtad a neked adott értékeket? Kinek védelem az izmod? ... kiknek látó szem az eszed? Mit épült belőled a szerencsétlen nép?” Felelet rá: „Semmit..., üres cicoma voltam... Megöltem magam, mert nem tudtam mások életében élet lenni... Megérdemlem, hogy meghaljak.”⁹³ Retteg az egyedüllétől, halálfélelem fogja el, keresi a romlás látását, szánakoznia kell, érezni a bűnhődést, mert csak így jöhet számára megváltás. Lelki válságát elmélyíti nevének megkopott tekintélye, az anyagi nyomor is bekopogtat hozzá, s odáig jut, hogy olyan hoz neki segítséget, akinek fajtája ellen annyit harcolt: egy zsidó fiatalember.

Otthon, a falujában, órákat tölt el az apja faragta krisztuskép előtt: erről jut eszébe, hogy szerencsétlen édesapja ugyanilyen lelki válságon mehetett keresztül. „Én már benne voltam az apámban – mondja szomorúan -, én voltam az ő végzete.”⁹⁴ Tehát itt is *örökölt* káros meghatározottságról van szó. Vele szemben Bőjthe János a testi és lelki szilárdság; mikor meglátja, sírva menekül hozzá. Felbomlott idegekkel, fajtája pusztulásának

⁹³ II. 243. o.

⁹⁴ III. 131. o.

látásával vonul vissza a faluba, elméje elborul, végső útjával is hüen fejezi ki sorsát: fut saját maga, a lelke, a külső és belső vereség elől; ahogy felér a hegy csúcsára, szenvedve és fenyegetőleg kiáltja oda a világnak tébolya refrénjét: „Magyar vagyok! Magyar vagyok!”

Farkas Miklós testi és lelki megfelelője Farcády Judit, sorsuk is ugyanaz: az bukott zseni, ez bukott szépség. Szabad akaratuk nincs, valami feltűnik lebegő, vagy inkább bennük uralkodó végzet intézi sorsukat. Ezt az irányttévesztett, elkémben örökösen ellentétekkel küzdő leányt épen úgy hajtja a bűnös, „elítelt” vér ki a nagyvilágba, ahogyan Capriccio elindul keresni önmagát. De egy leány a huszadik század szörnyű forgatagában s a világháború felidézte pizsokban másképp jár-kél, mint Capriccio vagy Boldog Misi a mesében. A lagymatag anya, bombasztos apa, rendetlen otthon: nagyon sikerült előkészítése Judit sorsának, melyben már fokozottabb mértékben érvényesül a szabódezsői végzetszerűség. Ő és Miklós egymáshoz valók, mindenki tönkremegy, aki hozzájuk köti sorsát, mint a Miklós Juliskája, vagy a kis jogász és a tanár, Tóth András, a Judit oldalán.

Ahogy elkerül szülei mellől, Juditból rohamosan szabadul fel a nagyvilági nő, és mintegy illusztrációul szolgál Szabó Dezső azon elvéhez, hogy ha a nőnek megadjuk azt a nemi szabadságot, melyet eddig a fiatal emberek élveztek: ez a nő csődjét jelenti. Azért e fiatal években „a nő védelme sohasem lehet eléggé éber és kitartó.”⁹⁵ Lelke zsúfolt mélyéből, ahol, mint egy ősz dzsungelben, különböző lelkek járnak,⁹⁶ sorra szabadulnak fel a szélszélyes vágyak. Nagy színésznő akar lenni, vagy nagystílusú kokott, fő, hogy megtapsolják, hogy irigyek magasságokban uralkodják eltartói fölött, akik mégis csak szépségnek a rabszolgái. Hamar eljut a ponthoz, amikor „szép hisztérika” a neve. Végzetes temperamentumával az élvezetek minden örületét végigjárja; hamar jelentkezik azonban az

⁹⁵ Szabó Dezső füzetek: 3. sz. 37. o.

undor és a megbánás, vágyik a régi tisztasága után, vissza szüleihez. Könyörög, fogadják vissza, de választ sem kap. Elítélt, kitagadott szerencsétlennek érzi magát, aki azért sodródott el, mert „nem értették meg.”⁹⁷ Azután mindig újult daccal kezdi mocsárbavesző életét, mindig vadabb mámorba temetkezik, hogy elterelje a vádló emlékeket. Ezután a két hullám állandó váltakozását fogjuk látni. Judit életében: az önvádat és a feledésbe temetkezést, de ahogyan süllyed lejjebb-lejjebb, ahogy kopik a szépsége, és vész el a kábulat ereje, úgy erősödik benne a lelkiismeret szava. Minden emlék, ami valamilyen alakban visszaviszi leánykori ártatlanságához, nagy öröm neki. Megvendégeli a harctérről jövő székely góbét, oda is adja magát neki, csak azért, mert az a falujára emlékezteti, de a legény holtan rogy össze. Hiába, már a jócselekedete (!) is átkos; aki csak hozzá közelít, halálát leli. Tehát a falu bukott lánya is *hozzájárul a szegény paraszt boldogságához*, legalább halála előtt feledtetni vele a sok nyomorúságot, aztán letérdel mellé, és tiszta imát mond felette. Ez korántsem véletlenségből történik, az író célzatosan alakítja így az eseményeket. Judit, mikor elindul végzetes útjára, királyi szépségét *ingyen* dobja oda a magyar zseninél később a magyar parasztnak), de zsidókkal, pénzemberekkel, arisztokratákkal nagy árat fizettet érte. Ezt tudatosan teszi, és több helyen hangoztatja is.

A feminista gyűlés a nőemancipáció elleni tiltakozás végett szövődik a regény meséjébe. Judit ősi szépsége az érv itt is a „melletlen, szűkmedencés, száradt nyakú, meddő testekkel szemben. Itt is igyekszik velünk megértetni, hogy „a nő állandóan férfi funkciókat végezve, átfjlődik, átnyomorodik egy másodrendű, bátorod férfítípussá.” Mi lesz így az anyából, a hitvesből? Elvész a mítosz, a mese, a játék. A leány tovább éli megkezdett életét, de a vén színész halála (Judit ezzel is jót akart tenni: enni adott neki, és közben halt meg) sorsának szerencsétlen fordulatát jelenti. Új dúsgazdag sze-

⁹⁷ II. 160. o.

retője, Guttmann Félix, börtönbe kerül, a híres, fiatal színész, akinek a szerelmét romantikus képzelgéssel kereste, elkergeti magától. Elhagyja budai villáját, félreeső utcában, albérletben vesz ki lakást, eladja minden ruháját, és a szükség alkalmi szerelmek aprópénze után kényszeríti. Pedig már „nagy tiszta fogadások, mint kinyílt fehér virágok ringtak bűnös lelkén ...”⁹⁸ „Elhatározta, hogy dolgozni fog, hogy ezutáni élete másokért való munka, alázatosan kiterített nagy önfeláldozás lesz.” „Újból levelet ír szüleinek: „ ... vegyenek vissza, jó akarok lenni, le akarom mosni a múltat.”¹⁰⁰ Csáládi élet lehetőségére is gondol: „ ... majd egyszer fog akadni egy becsületes ember, aki elég jó lesz, hogy elfelejtse a múltat és elég erős, hogy higgyen a jövőben.”¹⁰¹ Sarkadihoz megy, hogy szerezzen neki állást, de innen is kudarccal tér meg. Ezután csak régi emlékein él a lelke, napjai annyira elsüllyednek életmódjának a szennyében, hogy mikor igazán meg lenne az alkalom egy szebb, tiszta élet kezdésére, – amikor vőlegénye, a kis tanár kéri, hogy térjen vissza hozzá, legyen a felsége; meg amikor szülei újból befogadnák – érzi, ő már menthetetlenül elvesztett az egészséges, tiszta élet számára, minden reménye öncsalás volt. Tudja, hogy neki egyetlen elrendeltetése van, és ha háziasszonyának gyermekét gondolja, ha megtérésről ábrándozik, akkor is (tudja, „hogyan komédiázik, hogy egyik ötfelvonásos szerepét játszódj.”¹⁰² A vége tragikus, de logika szerint való.

Judit sorsa szülei rajzában is indokolt; a beteg faj itt már két nemzedékben lép fel, nem úgy, mint a Nincs Menekvésben, ahol csak futólag értesülünk az apák „oldottlelkűségéről.” Farcády akaratlanul, a sors által ide-oda vetett ember. Magának is vezetőre volna szüksége, és mint pap, íme: ő kényszerül pásztorra lenni a nyájának. Egy szí-

⁹⁸ III. 11. o.

⁹⁹ III. 12. o.

¹⁰⁰ III. 15. o.

¹⁰¹ III. 17. o.

¹⁰² III. 175. n.

nész pátoszával, könnyelműségével: papi katedrára kerül, az üres szónak, a szónoklás pózának él. Felesége meg nemhogy ellensúlyozná ura hibáit, maga is tehetetlen: minden erősebb szóra, nehezebb helyzetben elsírja magát, lankadt, fáradt, életképtelen. Egész élete varrásban és pletykában telik, sohasem tud sem igazi feleség, sem igazi anya lenni. A család elzüllik, csökken a pap híre, adóság adóságra gyűl, az emberek bizalmatlankodnak, aki teheti, elkerüli a paplakot. Az erdélyi falu papja odáig jut, hogy a zsidó pálinkaárus kegyelem-kölcsönéből él. Leánya félvilág szeretője lett, ellene fegyelmit indítanak. Amiképen leánya és Farkas Mikós menekülnek az énjük elől, úgy fut ő hazulról, hogy ne lássa a nyomorúságot. A szomszéd faluba kell már mennie, hogy kölcsönre legyen reménye, de ott se kap. A falu nyomorultabb, mint ő maga, úgyhogy még ő szánja meg a szerencsétlen embereket, és vigasztalja őket. A vén kocsmáros szótlan bánata fia halála fölött és a kiéhezett pap könyörgése étel után drámai szépségben páratlan jelenetet ad, akár a Bánk Bán végső sorai, csakhogy itt az éhség, a jóvátételten szenvedés a hétköznapi emberek szerepeltetésével talán még keresetlenebb tragédia.

A lelkiismeret szava mutat rá íá pap igazi bűnére: „Miért alapítottál családot? Miért sokszoroztad meg a benned lappangó halált?”¹⁰³ Itt egy beteg faj folytatódásáról van szó, amit a természet nem tűrhet el. Ezért lesz félvilági nő Judit, ezért pusztul el a kis Palkó, a család egyetlen fiúgyermeke. Farcády megérzi a kérhetetlen törvényt, mely családjá felett dönt, fia sírjánál így töpreng: „Mit akart az Isten ezzel a fajjal, hogy ebben a kis hullában összegezte?”¹⁰⁴ A papot megrendíti a halál, de a pátosz, a sok részvét, a sok ajándék, a nyilvános szereplés ismét színésszé teszik; Millának is jól esik hirtelen kerekedett fontossága, s hogy három-négy asszony élén siránkozhat. Menekülések az oláhok

¹⁰³ II. 187. o.

¹⁰⁴ II. 293. o.

elől megint az ismert vonásokat veti fel. Milla ekkor is gyámoltalan és naiv, Farcády megint erősebb a mások megmentésén, mint a saját oltalmazásán. Kolozsvárt a nyomor még jobban erősíti a szerencsétlen család végzetes testi és lelki bajait. Szülők és gyermekek sápadtan, betegen küzdenek könyörületért, míg végleg megtörve újra vissza nem kerülnek a falujokba. Hanem a csapások itt is folytatódnak: Farcádyt nyugdíjazzák, el kell hagyniok a paplakot, a katedráról más pap beszél a néphez. Ezt már mégsem bírják nézni, Pestre költöznek. A pap valami gyárban írkokodik nagyobbik leányával, akin észrevehető jeleket mutat a tüdőbaj, a húga pedig fiatalon is a Judit útjára sodródik.

És míg az egyesek járják kálváriájukat, élük rövidlélekzetű örömeiket, a bánat, a züllés, halál között fogy, pusztul a magyar falu. Kétharmad része a vén zsidó szatócs Schönberger tulajdonába (megy át; egész utca házai: az ő raktárai. Bőjthéék a sír felé, Farcádyék a romlásban, minden hazatért paraszt béna vagy idegroc; a falu földjén idegen tőke hajszolja a hasznot, a nép neki szolgál, földjét neki adja, munkájával neki szerez vagyont. Az egész faluban egyetlen tiszta, biztos hely a Bőjthe. porta. Ennek nem árt semmi földindulás. A Eét öreg a sír felé tart, de haláluk ép oly nyugodt, mint életük volt. Ennek a békességes életnek és halálnak a titka: megvan a fiúk; s azért tragikus a vén Barabás élete és halála, mert elvesztette a fiát. Ott hever szántatlan, burjános földjén, s mikor Miklós rászól, miért nem veti be ép most, mikor olyan fontos, hogy legyen kenyér, ráfeleli: „Vesse be az Isten”¹⁰⁵ lajtos Mózes fia is ott veszett a háborúban, s azóta a szálfatermetű öreg bosszút esküdött mindenki ellen, áki ennek távolról is oka lehetett, elsősorban az urak ellen. A forradalomban lázít, harcol, de így is beteljesedik rajta a minden idők magyar parasztjainak a tragédiája: idegen érdek és jólét alátámasztása ez a harc is, a forradalom is az ügyes irányítók kincsesbányája, és a szegény magyar nép adja meg az árát.

¹⁰⁵ II. 206. o.

A megbomlott korlátok a háború után lassanként újra helyreállanak, a végítélet után támadt nyugalomban mindenki újrakezdi építeni az életét. A mesterkéeltség, a gyötrődés után minél természetesebb valamely életforma, annál biztosabb a siker. Az emberi életnek, az emberi vagyonnak a védő tisztelete visszaáll. Az idegenfajúak munkájával szemben meg kell újítani a magyar ellenállást, a magyar munkának is friss erőre van szüksége. Az új magyar munka szervezője lesz Bőjthe János; Ő a magyar faj megöhlhetetlen szellemesemben a regényben, Szabó Dezső naiv romantikával avatja a magyar férfi ideáljává a maga módja szerint. Túljutott a Jókai-fele perióduson, nála már nem a mérhetetlen észszonglőr, becsületes, komoly, mindenben praeclarus ember a mintakép, hanem a herkulesi erejű, romlatlan egészségű, munkában fáradhatatlan elsősorban. Bőjthe János teljesen éli az életet, úgy, ahogy van, minden szép kiemelése, minden rút ócsárlása nélkül. Minden, ami az „egészség” törvénye ellen vét, nála megnemértésre, undorra talál. Kijut a nagy világba, lát és tanul, mert kell a tapasztalat, a széles látókör, hogy eredményesen harcolhasson fajtája érdekében. Az író nagy erőpróbának veti alá, de eleve nem bukhatik el, sőt testben-lélekben megújulva, mint győző erő és szépség tér vissza: jutalma a jövő tiszta boldogsága, nyugodt alkotások reménye. Egész élete nem öncél, hanem fájának megnevesedése. Taraud francia tiszt előtt így nyilatkozik: „Én mióta visszajöttem a nagy világból, egyebet sem gyakorlok, minthogy kidobjak magamból minden gondolatot, minden *felesleges kultúrát*, hogy teljesen nép legyeik, egybeteljesedett húsdarabja fajomnak, hátha így magammal ragadhatom az élet felé.”¹⁰⁶ Mentés minden szélsőségtől, minden felesleges kockázattól megvédi önfegyelme. Ő az élet számára termett és faja folytatására, nem szabad sem testi, sem lelki épségét kockáztatnia. Farkas Miklós így foglalja össze a különbséget ketőjük között: „Tudod, hogy mi itt ketten a két Magyarország vagyunk. Én a tegnapi, a nagy pazarlá-

sok, beteg túlzás, tétlen álmok, a fényűzés és nyomor Magyarországa. Te vagy a holnap, az erős, az okos, lebírhatalan.”¹⁰⁷

Nyoma sincs benne az akaratlanságnak, az egocentricizmus szabódezsői betegsége nem kínozza. Bizony megél önbálványozás, önistenítés, tapsok, siker nélkül. A háborúból megtért férfi célját így foglalja össze: „Azért jöttem én ide, hogy megint fehér kenyeret egyenek Székelyországban.”¹⁰⁸ Harcol a falura ránehezedő német tőke ellen, a zsidó ravaszság ellen kitartóan, minden eszközzel, mert tudja, hogy az „ellenség” szívós, és a győzelem a magyar faj élet-halál kérdése. „Én magam, ha kell, leszek, mocsoktalan hős, ravasz csaló, de feltámasztom a falumat... A cél szentesíti az eszközt.”¹⁰⁹ Az erős, vaskos, reális élet az eleme, nem nagyon elemezgeti magát, nincs rá ideje; anyja kérdésére, hogy imádkozott-e a háborúban, így felel: „Nem, de megettem minden reggel egy negyedkiló szalonnát.”¹¹⁰ Létének, mely egyúttal a magyar létet is jelenti ebben a regényben, a jó magyar föld, a tiszta család: jó feleség és sok gyerek, az alapja. Méltó párjára talál Barabás Máriában. Ez is elvesztette apját, anyját, mint János, független és csak magára számító erős, egészséges parasztleány. Kettejük életén és egészséges gyermekeiken épül újjá a magyar falu. Az ő életük a követendő példa.

¹⁰⁷ III. 133. o.

¹⁰⁸ Hí. 126. c

¹⁰⁹ III. 133. o.

¹¹⁰ II. 120. c.

Csodálatos élet.

„Az a regény, melynek tervét magamban dédelgettem, külső tettekben mutatná az embert, felzsúfolt erői roppant hódításában, a lelke csak az izmain át villanna elő. Hálaének volna, hogy van munka, szenvedés, jószág s embereket egybeölelő diadalmas hit” – írja a Nincs Menekvés előszavában. Az Elsdort Falu a tragédiát, a romlást mutatja, hogy a végén felhívja figyelmünket az egészséges jövő egyetlen útjára. Itt ugyanaz a cél, csak a nemzeti romlás helyett általános emberi sorsalakulást motivál.

A Csodálatos Élet szinte eposzi korlátlanságot mutat; könnyes, borongós, diadalmas eposz ez. Hőse előtt lehull minden gát és akadály, úgyszólván semmi sem áll útjában, kitűzött céljai megvalósulnak. Kezeiben embersorsok szálai futnak össze, egy mozdulatával néha ezreket zúzhat el. Ez a regény lényegileg testvére az Ember Tragédiájának, csak sokkal közelebb áll a részletekben a reális élethez, a hétköznapi magyar élethez; kevesebb benne a bölcsélet és célzatosságot takar fajunk megmentésére. A hős itt is kiűzetik a paradicsomból, mely szabódezsői beállításban csakis falu lehet; végigjárja az életet, megpróbálja minden formáját, kezdve a legalacsonyabbtól, fel a legmagasabbrendűig. Kenyérkófa szeretője, gróf fogadott fia, király és dúsgazdag ember: sehol sem tudja megtalálni önmagát, csalódik az élet nagy ideáljaiban: szerelemben, pénzben, hatalomban; végül megcsúfolva, betegen, kiábrándulva csak hazakerül a falujába, ahol a sok megpróbáltatás után a békés munka, nyugodt családi élet egyértelmű az Úr szavaival: „Ember küzdj, és bízva bízzál!”

Nem volt menekvés, Szabó Dezsőnek is el kellett indulnia a faluból, végigjárta ő is a maga csodálatos életét tele megkergetettséggel, bizarrsággal, nagy ellentmondásokkal. Járt nagy elszánások árnyékában, ébredt bohócruhában nagy zuhanások árkaiban. Hát nem ő-e Szabó Pista az akasztófadomb kunyhójában, a grófi palotában, mint a szigetország királya, sivatagbeli remete és nagyvárosi világfí? Egy ő a hősével, csak a sorsa tragikusabb: nem térhet vissza a faluba, soha nem fogja megtalálni a harmóniát, „a boldog karácsonyt.” Vágyik, vágyik a lelke a végtelen után, de keresése közben a nehéz máért kell harcolnia. „Pedig mit ér, – írja a Kötél Legendájában – ami elfér a futó napokban, mint piszkos pénz a zsebben, és van kezdete, és van vége, és aztán sohasem lesz többé?”¹⁰

Szabó Pista, a hős, természet ember, a magyar irodalom balladás hőse, mint Toldi Miklós, üde romantikája, akár csak Kukorica Jancsi. „Roppant erejű magyar, az élet gazdag kincsű elhívottja, aki a termés, az alkotás egybeölelő tiszta vágyakozásával indul az élet meghódítására.”¹¹² Minden mozgása ösztönös, megtalált élete a faluban az idilli emberi élet. A világerők között nem (morzsolódik fel, megtalálja a harmóniát, a boldog elhelyeződést; ehhez nagyszerű primitívsége, romlatlan egészsége segíti hozzá. Ahogy fiatalon özvegy anyja mellett látjuk, teste a Toldi Miklósé, de lelkében nyugtalan elemek csatáznak, végtelen vágyak feszítik. A székegy falu gyermeke ő lélekből: „jóban-rosszban, viharban, napfényben, életben-halálban, bűnben, bűnhődésben, virtusban és vétekben.”¹¹³ Túlsok az energiája, szűk neki a falu, vágyik valami nagyobb, szebb életcél, valami tudatalatti mesevilág után. Elmegy tehát, és keresi a végtelent. „Mi az, aminek elérésével nem lakik jól az ember – kérdi a király, sáig emelkedve -, mi az, aminek birtoklása után nem kell undorodás, melyik az a cél, amelynek tövé-

¹⁰ Szabó Dezső füzetei: 1. sz. 7. o.

¹¹² Szabó Dezső füzetei: 3. sz. 23. o.

¹¹³ Csanády György tanulmánya a Feltámadás Makuskán bevezetőjél: 14. o.

ben nem lesked az unalom?” Mert, mint Madáchnál, az ő számára is a cél: halál. Tettekről tettekre rohan, és a teljesült óhajok új vágyakat szülnék. Mozgását ez a legyőzhetetlen, rosszabbik énje irányítja, s ebből gyógyítja ki a szenvedés, a megpróbáltatás, hogy erejét ezután egyhangú, boldog építő munkára használhassa. Meg kell törniök a zabolátlanul feszülő erőknél, mert a folytonos végesség az egyetlen, ami végtelen. Ezt találja meg „a kis faluban, az apró, földszintes kis házban,... a csendes családokban, föld felé hajló emberek mozdulataiban felfakadó rögökben.” Ez az egyetlen lehetséges szabódezsői cél, az „időtlen időktől örök és végtelenül jövőbe futó.”¹¹⁴

Ebben a regényben *szándékosan* kerül Szabó Dezső minden politikumot, mert – mint az előszóban elpanaszolja – szemére vetették, hogy ettől a tehertől nem tud megszabadulni. Bármennyire akarta, a célzatosság elkerülése mégsem sikerült neki, ez a regény is ideológiája alaptételének a kürtje: a magyar falu. az egészséges család a magyarországi egyetlen mentsvára. A meseforma szép, de ebből a szempontból hiábavaló, szimbolizmusa átlátszó, és így is olykor ellenállhatatlanul támad fel Szabó Dezső aktuális személyeskedő kedve. Egy helyen (Szabó Pista palotájában összejönnek írók, művészek) például kitűnő karikatúrát ad Karinthy Frigyesről. De hogy legalább kissé féken tudta tartani harcoló kedvét, és félretette megölni szatíráját, bő jutalmat kapott azáltal, hogy így tisztábban bontakozott ki írásművészete, közelebb jutott a szép fogalmához, mint bármely más munkájában.

¹¹⁴ Szabó Dezső füzetei: 1. sz. 7. 9.

Segítség!

Ámde Szabó Dezső nem akar, és nem tud sokáig megenni harc, társadalmi viaskodás nélkül. Felfogása szerint az írónak hivatása van; e hivatás betöltésének első mozzanata: rámutatni a bajokra. Olyan ez, mint az orvostudományban a diagnózis: a gyógyítás alapföltétele. A falu veszélye, fajtánk jövőbeli kötelességeinek a megmutatása után, hogy miként kell új erősséggé tenni a magyar parasztot, – most a középosztály, a munkások, a diákság csődjét állítja előtérbe, és ezzel kapcsolatosan szellemi életünk, kultúránk idegenfajú megmérgezőire hívja fel a figyelmünket. Mint az Elsodort Faluban mindenkit zsidó szipolyoz, hasonlóképpen szenved itt az egész ország a germán betolakodóktól. A szenvedés középpontjában két ősmagyar tehetség áll: Boór Bálint, a szobrász és egy fiatal lírikus, Baczó Mózes. Ezt a két kimagasló áldozatot azután seregestől dongják körül másod, és harmadrendű, tragikus sorsú, bús magyar tehetségek.

Boór Bálint élete külső körülményeit az író éleiből kapta, lelki világa is megegyezik a Szabó Dezsőével. Hőse bombasztos fájdalmában és a sok üldözésben, ami éri, nemzeti mártír, aki az ószövetségi próféták hangján ostorozza a beteg középosztályt és az ifjúságot. Apja a „somogyi ősnemesi családnak, mely valaha egy nádorba is kimagaslott, és Koppánnyal tartott rokonságot, volt utolsó nyugtalanja,¹¹⁵ „anyja a nehézpénzű parasztkirály híres szép leánya” volt. íme a szabódezsői tézis: úri apa,

¹¹⁵ II. 20. o.

parasztleány anyja. Az előbbi ágról az úri ösztönt örököli, innen a megújuló paraszti furfangot, tehetséget és szépséget. Az elszegényedés csak ürügy itt, hogy apjának a földhöz való visszatérését jobban megértsük. Ez éppen olyan tervszerű és szükséges dolog volt, mint Bőjthe János és Barabás Mária házassága.

Herkulesi test, gazdag, művészi lélek. Egy kissé más külső körülményekkel, lényegében az a sorsa, mint a vén Toldinak, Peturnak, vagy Violának a Falu Jegyzőjében. Erejének tudatában ellen tud állani a közélet leghatalmasabb urainak, egyedül száll szembe a magyarság megszervezett ellenségeivel, harcol az ellene uszított jóhiszeműek ellen. Természeténél fogva ellensége mindenki, akié a hatalom, a pénz, a hivatal; barátja, szeretetének tárgya minden elhullott koldus magyar tehetség, földtelen paraszt. Mert, aki a hatalom, a pénz, a rang birtokosa, az ebben a regényben is feltétlenül idegen, elsősorban germán. Szobrász, de *tevékenysége társadalmi és politikai téren* sokkal zajosabb. Emberi közösséget, eszmét, megváltói szándékot, művészi célt tűz ki maga elé. De hiába keres barátokat, megérteni nem tudják, s akik lelki rokonai, azoknak még ő ad támogatást sorsuk mostohaságában. Tragédiájuk inkább lesújtja, mint felemeli. Annak ellenére, hogy a nők látják meg leghamarabb a megváltókat, az új szépségek, nagy eszmék hirdetőit, benne a nők is csak a rendkívüliséget szeretik: Igazi társa csak a későn melléje került gyermeklelkű kis tanítónő (Mátray Katica) tud lenni, ő az egyetlen makacs, kitartó, hősies követője ennek a prófétának, ő óvja meg a végső bukástól (gyermeket hord magában Boór Bálinttól, folytatódáshoz segíti), ha már halálát nem is akadályozhatja meg.

Lelki kétségei Boórnak épúgy vannak, mint Szántó Dénesnek, Farkas Miklósnak és Farcády Juditnak is voltak, csakhogy itt nem ezek okozzák a hős bukását, szerepük igazán mellékes. Boór Bálintot ellenségei gyilkolják meg lényegileg, az, hogy emberi és művészi harca hiábavaló. Az ő sorsa tehát az *üldözött* zsenié s nem a beteg emberé. Elvei pusztába kiáltott szavak, és azok támadnak ellene,

akiknek az érdekében harcol. Nincs többé mit keresnie ezen a földön, más országokban viszont nem tud gyökeret verni. Halála egész életének a szimbóluma: mindenki intése ellenére csolnakba száll a viharzó tengeren, *küzd az árral*, és amikor segítségért kiált, az idegen emberek *nem értik* a szavát, gúnyolódnak rajta. Ez az elbukás nem végleges, Szabó Dezső teljes optimizmussal adja tudunkra, hogy a parton álló asszony méhében ott a folytatódás.

Baczó Mózes özvegy édesanyja gondozásában csak jóról, szépről álmódott, mikor aztán kikerül az élet durvaságába, lépten-nyomon sebet kap, gyötördik, elveszti a hitét az emberekben, tehetsége csak keserűséget gyümölcsöz neki, nyomorognia kell, s talán éhen veszne, ha barátja, Konkoly Zoltán, a maga nyomorúsága mellett nem örködne fölötte is. Ő és egy fiatal tanítónő, Mátray Katica, újból visszaszerezik bizalmát és erejét az élethez, még az eljegyzést is megtartják a fiatal leánnyal. Ez is alkalom az ismétlődő csapásra: Mózes észreveszi, hogy a (menyasszonya Boór Bálintba szerelmes, akit ő maga is csodál. A felfedezés nem rendíti meg túlságosan, annak a bizonyosságát látja benne, amit már régen érzett, hogy ő ezen a világon úgysem boldogulhat, el kell pusztulnia. Nagy sivárságában ösztönösen menekül haza édesanyjához, Kolozsvárra, hogy elpanaszolja, meggyónja nagy vereségét az életben. Hazatérése a tékozló fiú hazatérését juttatja eszünkbe; az anya és fiú viszontlátását olyan szépséggel, a tragikumnak olyan mély őszinteségével hozza elénk, hogy ezért az egyetlen részért is megbocsáthatjuk neki az egész háromkötetes pornográfiát, vad erotikáját, öldöklő ellenségeskedését.

A tékozló fiú hazatér, hogy bevallja: elpazarolta a fiatalságát, anyja szeretetét elárulta, mert nem váltotta be a hozzá fűzött reménykedést... És az anyja süket, elméje elborult, *nem érti meg a fiát*. Nincs megértés, tehát nincs megbocsátás, nincs kegyelem. Végső útmutatásképpen megtalálja az apja pisztolyát. Mégegyszer megpróbálja az édesanyja figyelmét magára terelni: „Mama, édes mama, legalább csak nézzen fel. Nézzen rám a régi meleg szemivel. Talán még életet melegíthet belém... Élni,

dolgozni, szeretni akarok, anyám, édesanyám!”¹¹⁶ De az alvó öregasszony csak nem érti meg, s Baczó Mózes éjszaka, loppal hagyja el az ősi házat, Pestre megy, s ott egy ismerős prostituált nőnél föbelövi magát.

Boór, Baczó, Konkoly Zoltán, Kassai Molnár Pista és a többi magyar tehetség tragikus sorsa közé jóleső vigasztalást hoz a színész Bokody sorsa: hazamegy parasztnak, feleségül vesz egy *csúnya, de egészséges* parasztasszonyt négy gyerekkel.

A regény tragikus hőseit Szabó a legellenszenvesebbnek beállított magyarfaló idegenekkel, elsősorban germánokkal ülteti körül. Üldözésüknek ezer módja van, s az eredmény az, hogy elfojtják a termő, alkotó magyarságot, övék az irányítás, övék a dicsőség, övék a haszon. íme egy-kettő, ahogyan Szabó Dezső bemutatja őket: Roznyák, „a szláv testvér, a katolikus költő, aki naponta három istenes verset ír, a Krisztushoz és Máriához címzettek nem számítva.”¹¹⁷ Habina püspök, „a fortélyos, ügyes, praktikus tót, aki makacs kitartással épített magának pályát, népszerűséget, hírnevet,”¹¹⁸ azután „betegül gonosz kis emberek, kik rossz éjszakákon titkos megrohanást, ölést, külföldi cimboraságot forraltak ...”¹¹⁹

Pomp úr, a'ki egy budai sváb kéményseprő fia s az ordas turániak vérszövetségének alelnöke volt,”¹²⁰ Reiner Frigyes, „aki szellemeskedő, ügyes és nagyon rokonlelkű műveivel az ország összes kereskedelmi utazóját az irodalom felé csalta.”¹²¹ Holló Géza „rég, bár plebejusi oláh vérral keresztezett családjának ötezer zsíros holdja volt Heves megyében.”¹²² „Ezektől kell elsősorban megtisztítani a magyar jövőt.”¹²³ „Lederer-Strommer” herceg nagy-

¹¹⁶ II. 231. o.

¹¹⁷ II. 164. o.

¹¹⁸ I. 171. o.

¹¹⁹ I. 206. o.

¹²⁰ I. 206. ü.

¹²¹ I. 210. o.

¹²² I. 2.:9. o.

¹²³ I. 290. o.

apja pénznélküli, földnélküli, lézengő osztrák spadassin volt, s a negyvennyolcas szabadságharc idején „... olyan szorgalmasan gyűjtött fel magyar falvakat, öletett és akasztatott, hogy méltányosnak látszott az általa jól megtrágyázott magyar földből egy jókora darabot neki adni. Így a Léderer-Strommer-család máról-holnapra magyar történelmi osztály, nemzetfenntartó elem és konstruktív világnézet lett. Az unoka már Tas vezérig vitte vissza származását.”¹²⁴ És végül „a Hunnia klub a társas összehozás álarcos célja alatt az arisztokrácia és főpapság népszerű műhelye volt, hogy újból és örökre magukévá szervezzék a magyar Kaliforniát. Ide csalogatták a középosztály legfelsőbb rétegeit,... mindenki számára volt valami mézes madzag: méltóságos, vagy főtanácsosi cím, kilátásba helyezett pártfogás, parolázó grófi tenyér, vagy más zsákmányocská. Aztán ezeknek az eszével, tudásával és szorgalmával gyúrták magukénak a lelkeket, az egész társadalmat, az ország jövőjét.”¹²⁵ Azután megint germán figurák: „Luczenbacher, az Andrássy-úti házmester fia, aki már főtanácsos ...”¹²⁶ „Aisleithner gróf, aki ernyedetlen szorgalmával egyszerre két miniszteri tárcát könyökölt ki magának. Az apja fillértelen kóbor német gróf volt.”¹²⁷ És jönnek tovább: Brexitóris Román, König Lajos, Feichtinger Károly, Puchberger Frigyes, Mumárt, Onisioru, stb., mindannyian a magyar politika, a sajtó, szellemi élet valami jól fizetett állását bitorolják.

Ezzel a megszállással szemben Szabó Dezső-Boór Bálint erős, hathatós eszközöket ír elő: „Itt rábeszélni és üvöltetni, mutatni és öklözni kell. Be kell rontani az alvadt magyar lélek minden csücskébe, égő fáklyákat kell szétdobálni, kitárni minden ablakot. Új szemet, új fület, új élethez való akaratot adni neki. Intézményesen megsemmisíteni a fattyú vérű ragadozó arisztokráciát, istenük mellé szorítani a papokat, kioperálni a beteg, hibrid, ide-

¹²⁴ I. 294-295. β.

¹²⁵ I. 298. o.

¹²⁶ I. 299. o.

¹²⁷ I. 303. o.

gen, vagy rabszolga középosztályt, s az élet minden sorompóját tágranyitni a magyar falu előtt. A magyar paraszt az egyetlen megváltás. Ezért kezdtem politikai és kritikai harcba, ezért alapítottam lapomat.”¹²⁸ Egyik tanulmányában pedig így nyilatkozik: „A nagy történelmi válság láza ezer groteszk, vagy gyilkos alakban hadonáz, ráng, csábít és ácsorog. Úgysem lehet mind egybe gyűjteni őket, s ha igen, az inkább a regény feladata.”¹²⁹

¹²⁸ I. 89. o.

¹²⁹ Szabó Dezső füzetei: 4. sz. 38. o.

Tenger és Temető.

Ezt a novelláskötetet a magyar faj bajainak akaratlan elismétlése mellett inkább az általános emberi nyomorúságok: szegénység, betegség, szomorú predestináció és végtelen emberi nyomorúság ülik meg. „Sötét robogással visznek lovaim... – írja az előszóban. – Eljönnek hozzám a szegény gyermekek, eljönnek a megütött emberek, az elhagyottak, a kijátszottak, a másoknak termők eljönnek. Egyedül az éjszakában, vak kietlenségben egyedül sírom a sírásukat”. A kötet tendenciájára mutatnak rá a következő szavak: „Most fekete szőlőben szüretetek, keserű bort mérek. Keserű borodat emberi nyomorúság.” A kétségbeesés, szükség, nyomorúság kergetik bűnbe az embert: „... fekete záporok verik a világot. Sáros lett a föld, és újból elesett az ember.” A halál és a tenger végtelenségének lírája ez a könyv.

Patkó István halála a magyar paraszt sorsát szimbolizálja. A parasztnábob orvosa tanácsára Olaszországba utazik üdülni, ott is hal meg. Már az tragédia, hogy a „földtől, naptól, munkától koronázott parasztkirály...”, a keménylelkű, ravasz, csak a (reális étellel törődő ember „befelé néz”, a lelkét figyel. Ez a szabódezsői életfelfogás szerint a legnagyobb veszély. Azután mégis felülkerekedik benne a megszokás, egy éjjel kimegy a tengerhez, beveti maggal, hogy teremjen, övéinek bizakodva mondja: „meglátjátok, meglátjátok, nagy aratásunk lesz.”¹³⁰ A magyar parasztság a bevándorolt idege-

¹³⁰ 38. o.

nek tengere számára, idegen haszonra, idegen szájaknak dolgozik, *idegen tengerbe hasztalan veti a magyar paraszt a magot*

A *kis Marco megváltása* gúnyos kifakadás a világ rendje és a krisztusi megváltás ellen. Szereplői olaszok: részeges, kegyetlen apa, éhes, anyátlan gyermekek. A családot a legnagyobb leány gondozza, ő védi kis testvéreit az ütlegektől. Egy ilyen alkalommal (a kis Marco csínytevését magára vállalja) (részeges apja halálra kínozza, de az embereket a büntetéstől visszariasztja a felfeszített Krisztus képe: rájönnek, hogy őket is így váltották meg.

A halál s a gyermek megtisztító erejére figyelmeztet *A jó temető*. Soriban Demarchi úr neve jelentette az emberi nyomorúságot. „Az emberek ő érte sápadtak és fogytak”, gyáraikban, műhelyekben kegyetlenül kihasználta őket. Egyszer pénzt akarván behajtani egyik adósától, felkeresi őt, és halva találja. Ekkor látja meg először, hogy a halál nem tesz kivételt, s ő is ugyanerre a sorsra fog jutni. Nincs már nyugta sehol, a pénzzel nem törődik, csak a temető vonzza. Itt jön rá, hogy a halált életünkkel kell megszépíteni. Élete az áldozat gyermekének megbocsátó szavaival új erőt nyer, ezután a népnek fog élni, a gyermeket is magához veszi, elismétli a szabódezsői hitvallást: „Ez az élet,... ez az egyetlen dac a múltással szemben.”¹³¹

Egy kis magyar parasztleány szomorú sorsát tárgyalja a következő elbeszélés: *Halleluja*. A mottó: soha nem tudhatjuk, mit hoz a következő perc véletlene. Figyelmeztetés: a szerencsétlen nem számíthat a társadalom részéről könyörületre. Egy kis faji tendencia is van benne: „A halott paraszt a boldogabb, az a módosabb: nem kell baromi munkában remegnie a falatért, képét hasítani a bőréből.”¹³² Az apját egyszer holtan hozzák haza: valami hordó zuhant rá, ő meg már magában hordja a gyalázatát. Vézna, beteg leány Kakas Annuska, mérhetetlen nyomorban él a kis hűgával, s amellet a lelkiismeret is bántja, hogy ő okozta apja halálát,

¹³¹ 87. o.

¹³² 98. o.

ő kívánta, hogy ne jöjjön rá a bünére. Mikor szerencsétlensége kitudódik, üldözésére összefog nép, egyház, közigazgatás. A leány elméje megzavarodik, elmeógyógyintézetbe kerül, de innen is kitennék, ha tovább nem játszaná az örültet. Így viszont eléri, hogy biztos hajléka van, s nem kell az utcán éhen halnia.

Az *Ecce homo*-ban a középosztály problémájához tér vissza. Czehula tanár úr szegény, nyűttnadragú, máról holnapra tengődő ember, akit megszedített a méltóságos cím. Nevetséges és szánalomraméltó vakságában elfelejti, hogy apja éhségtől szédült le az állványról, hogy sok az éhező és a nyomorult. „Egy munkás levetette magát a harmadik emeletről, mert nem tudta kifizetni a lakbért. A beteg feleség, öt nyomorult gyermeke ott jajgatott az összeroncsolt holttest fölött.”¹³³ Ahogy a munkáság, a nép, a magyar közélet bajaiba markol, a Segítség legforradalmibb oldalai jutnak eszünkbe.

„Albert gróf mindig mást mondott, mint amit hitt, és sohasem tartotta be azt, amit ígért.”¹³⁴ Haselböck János kegyelmes úr” valaha kis sváb tanító volt az Úristen sopromegyei háta mögött.”¹³⁵ Herglotz, a víziváros politikai vezére, Hablicsek ügyvéd,” kinek központi idegrendszerének fejlesztésére nem fektetett súlyt az Úristen...” Czipflinger tisztelendő, Finkenczeller Dámján bankigazgató s fia, Atilla,” aki egyszerre volt tagja a vízivárosi kongregációnak s egy turáni ifjúsági egyesületnek, mely az őspogány vallást akarta visszaállítani...”¹³⁶ és a többiek, mind-mind ugyanazok az ellenszenvesnek beállított germán, arisztokrata, „stréber ingyenélők,” akikkel a Segítségben találkoztunk. Tény, hogy Szabó Dezső itt is felhasznál minden alkalmat, hogy egyéni megbántottságának és politikai elveinek helyet szorítson.

A *Gondviselés útja*-ban újra az ember mérhetetlen nyomorúságáról van szó. A kenyérlétküli

¹³³ 129. o.

¹³⁴ 123. o.

¹³⁵ 124. o.

¹³⁶ 126. o.

nyomorultak vesztére összeesküszik az egész világrend. A szegény késes kése, a növényrostokból csavart kötél, a fiatal asszony gyermeke: egyetlen tragédiában fognak egyesülni. A tönkrement vén hirtetés felesége betegen fekszik, és sem ő, sem fia nem tud neki még enni sem szerezni. Az egész család tüdővész, „csak nem kívánhatják, hogy külön-külön tüdejük legyen, mint Paroli nagyságos úrnak, aki képviselő, és kétszer sikkasztott. És aki százhetvenkét fokkal van fennebb abban a hierarchiában, mely Istentől a bacilusig szép grádicsos palotává teszi a megteremtett világot.”¹³⁷ Angelót, a szegény betegtestű, de tisztalelkű fiút minden jel arra biztatta, hogy lopjon, öljön, bűnt kövessen el. Megtalálja a kést, amit apja vett az anyjának lakodalmi ajándékkul, kérdi a katonától, miért kapta az arany monétát, „azért, mert öltem” – feleli az. Még küzd a csábítás ellen: Jézus, Jézus ... nézd, ölni fogok,... ölni fogok, ha nem segítsz, te rajtad múlik most már minden... Édes Mária, sietted a fiadat, mert ha baj lesz, rajtad szárad a vér. Én nem akarom a bűnt, én jó vagyok, én az édesanyám jó fia vagyok!”¹³⁸ Betör egy villába, és megöli a tulajdonos leányát. Nem akart ölni, csak lopni, s amikor meglátja a szép halottat, szerelemre gyúl a nyomorult csenevész ember, lefekteti szépen, gyertyákat gyújt körülötte, rászórja a drágaköveket, letérdel mellé, és imádkozik. Angeló azután elnyeri a kisebb büntetést: felakasztják. „Példásan végigrángta a szokásos rángásokat, nehogy az úri közönség azt mondja, hogy hiába jött.”¹³⁹ Milyen keserű gúny!

A végén újból összefoglalva adja az elbeszélés tendenciáját: „Kikutathatatlanok az ég útjai. Aludt a vas a földben. Rejlett a kötél a növényben. Cse-csemő bimbózott szép asszony kebelén... És mindez összetalálkozott. Jaj, de furcsa história lett belőle!”¹⁴⁰

¹³⁷ 145. o.

¹³⁸ 158. o.

¹³⁹ 165. o.

¹⁴⁰ 167. o.

Karácsony Kolozsvárt.

Eltévesztett életének örökszép elsiratásai és a legvadabb támadások, legrikítóbb aktualitások, tragikus pátosz és őszinte bánat, gúny és elégia egy \ célba fut: megbántottságnak, egyéni hajótörésének a megmutatására. A regényt mindjárt így jelöli meg: „Egyszerű kis koldustörténet,” a három verses mottó is gúnyosan céloz összetörtségére:

„Ez a regény nem regény, csak regényke,
Aki írta, nem legény: csak legényke,”
„Kicsi vagyok én,
Nem növök meg én,
Eszteendőre, vagy kettőre,
Jaj elkopom én.”

De túl a stílművész retorikus ügyeskedésén, már az előszóban egymást kergeti az őszinte vallomás és a gúny. Példának okáért erre a szép elégikus beismérésre: „Mert aki ott ül már a deltánál, és hallja már az örökre elvivő habok zúgását, aki hallotta már sírni az emberi szenvedés minden stradiváriusát, és látta az emberi nyomorúság minden arcát: az összetöri a tükrét. Mert olyan tükörben látja magát, melyet lehelet meg nem ver, hazug szemünk hazuggá nem tehet” – incselkedő aktualitás jön: „... be*-hamvazom fejemet, ha a mai devizaviszonyok között csak hazai szén hamvával tehetem is.” És mikor beszámol élete ürességéről, szándékosan az undorító hasonlatot választja a döglött számról, hogy végül ismét visszatérjen szomorú életalkonyához: „Magyarország fiai és ti, most serdülő lányok..., ha majd életetek társára találtok..., és dús jóságú

nyári délután kiültök házatok elé az udvarra ..., ha akkor előtántorogva valamelyik messziről jövő útról egy öreg koldust láttok... hajadonfőn, téli viharoktól fehér fűrtökkel, gyermeknek maradt öreg szemeiben egy örök keresés lobogásával, ne legyetek rosszak hozzá... Hagyjátok, járja békén bűnhődése vakcélú útjait... És mikor roskatagsága kezd betünedezni a messzeség bokrai közé, forduljatok gyermeketekhez ... Látod, fiacskám ..., ez írta az Elsodort Falut. Megbűnhődött érte szegény.”¹⁴¹

A regény meséje teljesen ennek az értelmében alakult. Itt is van egy író, akit mindenki kijátszik, gyűlölet és kicsinyesség veszi körül, még a vihar is ezt rikoltja a fülébe: „Ess kétségbe! – Örülj meg! – Légy öngyilkos!”¹⁴² Rokkant élete egész szeretetét egy leánygyermekre fordítja, de nem tud pénzt keríteni, hogy a kislány anyját eltemettesse. A színházigazgatóval, (akihez először megy hiába pénzéért) mondatja el Szabó Dezső a keserű igazságot: „Teremni, adni, teremni, adni, aztán éhen dögleni. És ha éhen haltál, szobrot kapsz.”¹⁴³ Azután „a dús pénzfejedelem, szívkirály, hitszónok és lantfőherceg” harminchatszobás palotájából kell eljönnie néhány pengő alamizsnával. Elkecsereződésében egy kocsmába téved, s valami régi, a társadalom hibájából elzüllött fiatalember ismerősével együtt betör Maurer Ganz-gyári igazgató lakásába, de ott ráakad az otthonhagyott síró csecsemőre, dédelgetni kezdi, a társának megtiltja az összeszedett dolgok elvívését. Így találnak rá és betörését elítélik. Ahogy elhagyja a börtönt, a pártfogolt kislányt nem találja meg, ellenben tudomására jut, hogy Kolozsvárra vitték a nagyanyjához. Elindul, hogy felkeresse szülővárosát, Kolozsvárt, ahol most már életének második célja, a gyermek is feltalálható. Beteljesedik rajta Nyurga király példázata: ő is odaadta tehetsége minden kincsét a gonosz, kicsinyes embereknek, mint az a koronáját; őt is kiüldözték az élet-

¹⁴¹ 11. o.

¹⁴² 17. o.

¹⁴³ 9. o

ből, ő is vándorlásnak indult szörnyű kínok közt, gyalog. Ő is olyan kirívó ember a tehetsége révén, őt is szörnyetegnek nézik az emberek, félnek tőle, tehát üldözik, s nem lehet soha pihenése. Útjában újra átvonul az Elsodort Falun, csakhogy ez a háború utáni nyomort nyögi. Szerepel itt öngyilkos apa, síró anya, a házak egy része üres, „lakói valahol Franciaországban a föld fekete gyomrából tépik a mindennapi kenyeret.”¹⁴⁴ Talál féllábú, alkohol-lal butított parasztot, aki, most született gyermekét már is katonának szánja; végül itt szerepel Ocskó Sándor is, fejére ezer pengőt tűztek ki, s mikor hírül hozzák, hogy a falu határában bujkál, a temetési menet ott hagyja a koporsót (a halott fia is); szaladnak gyilkost üldözni. Szűcs Barnabás maga is enged a kísértésnek: „Szegény bukott zseni gyilkos fegyverrel megy vadászni sorstestvére: a bukott parasztra.”¹⁴⁵ Ocskó Sándorról megtudjuk, hogy a rablást azért követte el, mert a feleségének nem tudott orvosságot venni, meg az apja tehenét is elárverezték. A világ az oka, hogy ő ilyen sorsra jutott; miért nem nyújtottak neki megélhetést a faluban, akkor soha nem ment volna a fővárosba, ahol kezébe kerültek a bűnre csábító könyvek,” ... melyekből híres nagyságos és méltóságos urak nagy jövedelmet húznak, s amelyek után adót fogad el az állam.”¹⁴⁶ Bezzeg a sikkasztó urak nem nyerik el méltó büntetésüket, pedig ők jól tudják, hogy mit tesznek és műveltségük előre megvédhetné őket minden kísértéstől. És itt felhossa példának a Vay Kázmér (Vajassy Károly), valamint a székesfehérvári Boros-ügyet. További vándorlásában egy kis város fogdájában hősét még három kiüldözött magyar zsenivel hozza össze. A legismertebb magyar lírikus, egy tudós esztétikus, nagydíjat nyert festő, s a legnagyobb magyar drámaíró: mint csavargók összetérelve! „Extra Hungariam non est *ital*,” – mondatja egyikükkel. Módját ejti Szabó annak is, hogy a költői és sorsszerű igazságszolgáltatás ne ma-

¹⁴⁴ 112. o.

¹⁴⁵ 124. o.

¹⁴⁶ 127. o.

radjon el, ha már az emberi igazságtételt kikerülte a bűnös: Szűcs Barnabás megtalálja a mezőn annak a könyvkiadónak a holttestét, ki őt megcsalta. Pénzt talál nála, annyit vesz el belőle, amennyibe a vasúti jegy kerül Kolozsvárig.

Szülővárosában vádlólag szólal meg a lelkiismerete, érzi, hogy elpazarolta a tehetségét, s most vereséggel tér vissza oda, ahonnan csupa reménységgel indult az életbe. Az anyai házban rég idegen lakik, ennek a szájából kell hallania, mennyire rossznak tartják őt az emberek itt is. Karácsony éjszakáján kimenekül az anyja sírjához, hogy ott sírja el bánatát. Már úgy látszik, hogy enyhülés jön a hányatott emberre, de egy kóbor kutya odavezeti a fakunyhóhoz, melyben halálos betegen, tehetetlen nagyanyja mellett, éhségtől gyötörtén megtalálja a keresett gyermeket, hogy az a karjai között halljon meg. Ezzel elveszti Szűcs Barnabás maradék életkedvét is, – felakasztja magát.

Feltámadás Makucskán.

Keserű, dacos kiáltás ez a két novella. Az aktualitásokat olyan közlőre kapdossa fel, hogy megmutassa, mennyire él, fegyvereit olyan erővel csörgeti újra, hogy észrevevessük: itt már nem az a legfontosabb: elhíttetni a közönséggel, hogy ereje a régi, hanem magát akarja minden áron hitegetni. Régi harcos énjének erőszakos tetemrehívása ez.

A makucskai feltámadás a magyar faj feltámadását jelképezi. A becsületes, élni vágyó parasztnak vissza kell térniök a sírba, mert feltámadásuk a „világrenddel” és a „keresztységgel” ellenkezik; ugyanígy fojtják el a magyar faj életrekelését célzó mozgalmakat hasonló jelszavakkal. Az élő pap a holt pap előtt így érvel: „Tiszteletes bátyám uramék hitelesen ... holtak, mi pedig jogérvényesen élők vagyunk ..., nem adhat példát ilyen teológiai tévedésre.”¹⁴⁷ A jegyző: „... ilyen eksztrafeltámadásra semmi jogi alapjuk nincs. Az orvostudomány, a közigazgatás, az állam, sőt maga az anyaszentegyház is leszegezte már a maga álláspontját az önök halála irányában.”¹⁴⁸ Ha visszatérnek a sírba, megígéri, „hogy a földművelésügyi miniszternél ki fogja járni az ingyen virágmagvak kiutalását.”¹⁴⁹ Sorra veszi a kormány tagjait, névváltoztatás nélkül, s egy-két képviselőt, szájukba a szabódezsői célnak megfelelő nyilatkozatokat ad.

¹⁴⁷ 48. o.

¹⁴⁸ 49. o.

¹⁴⁹ 80. o.

A szegény feltámadottak ellen katonákat rendel ki az állam, mikor pedig visszamennek a sírjukba, a temető kapujáról is leveszik a felírást: „Feltámadunk!”

Kulki Mátyás sorsa (*Szent Bologköváraján*) egy a Szabó Dezsőével. Mindenét odaajándékozta; bárgyú hiszékenységgel a többiek, *a falu megváltója akar lenni*. De az ő jó szándéka is romlást, nyomorúságot hoz a szegényeknek s a gazdagoknak használ.

Ebből a két novellából tisztán, mintegy összefoglalva látjuk Szabó Dezső életének két lényegbeli képét: küzdés a faji felszabadulásért, csalódás a megváltói gondolatban.

Szabó Dezső füzetei.

Kegyetlen birkózás a szimbolikus halállal, mohó és már-már tervszerűtlen kapkodás a sikeres ifjúság után. Kegyetlen és szomorú harc, melyben elvész a póz, lehűli az álarc. Most már nyilvánvaló, hogy emberek között, de egyedül, az érdeklődés kellő közepén is elhagyatva kell élnie súlyos, tragikus életét. Egy kolosszális méretű, lassú halál előtti didergés ez. A küzdelem jelentette számára az életet, a fiatalságot, az erőt. Harcra fel hát! így történik aztán, hogy tovább is csalogatja a parasztot a húsos fazékhoz, Dózsa György lekéssett, valahol elmaradott parasztjait, s a szélmalom sújtásától még sajnó karal szedi újra és újra kantárba a jó Rozinantét, és nekirugtat a birkanyájnak.¹³⁰ Görcsös erővel próbálja visszaidézni a régi harcos időket, ha nem is tud többé hinni a megvalósításban. Társtalanul maradt, és végzete, hogy keressen, keressen, hogy minden házból, minden melegedő alkalomtól továbbüzzék, akár csak Nyurga királyt. Nagy eszmék, célok forgácsaiért harcol, de többé már nem az a vágya, hogy ezek teljesejjenek, hanem bennük akarja fiatalnak élni magát. Hogy mit keres? Ki tudja! Talán ő maga sem. De hogy megbékélést, harmóniát nem talál, az bizonyos.

Az eszmeharcon túl már *az ember küzdelme* csikorog e füzetekben, félig a düh, félig az őszinteség sírása hangzik belőlük. A támadás nem azért történik, mert van valaki, valami, amit támadni

¹³⁰ Csanády Gyckgy tanulmánya a Feltámadás Makucskán levezetőjéül: 18. o.

kell. Az irodalom, harc, gyűlölködés, szeretet, fájdalom, győzelem, vagy megveretés: mind mozgás, éfet. Most jutott el Szabó Dezső legőszintébb éveiehez. Sajnos azonban ez a dinamikus kiélési forma kezd kihullani a kezéből, fegyverének éle kicsorbult. Dacos, támadott és támadó egyedülvalósága reménytelen, közönyös elszigeteltséggé fakul lassan. Ha bevallatlanul is, harcai immár testileg, lelkileg megviselik. Nem sikerül semmi, és *egyéni élete problémái sürgetőbbé válnak a közénél.*

Az ifjúság az egyes ember életében, a falu a társadalmi fejlődés lépcsőfokain: ugyanaz az elmélet és gyakorlat. Ezért lett ő, az örökifjú – a falu apostola. Mihelyt elüzetett a faluból (predestinative), annál csodásabb színekben látja, mert számára elérhetetlenné vált. Mihelyt illanni látja ifjúságát, tüstént varázsosabbnak tűnik előtte. Lélekben és szivárványozó elképzélésekben e kettőhöz zarándokol el „vesztett csaták után és nyert diadalokkal, kifosztva és megcsömörölve, daccal vagy el-síratlan könnyel” – ahogy Csanády György: mondja. Ami eddig torna, kaland, játék és keresztetes hadjárat volt, most már görcsös kapaszkodás.

Nincs más hátra: bele kell újra ütköznie a való világ keserű dolgaiba, ha nem is diadal többé, hanem fájdalmas vereség és kínos tanulságok. Hiába,, bármennyire szeretné, nem vetheti le a páncélt, támadni kell és védekezni, építeni és rombolni. „És egy a refrain odakint és idebent, a regényben és az életben: a világ szűk, az élet rövid, és minden próbák után és minden kerge tánc után, lázadás után, most már csak jönne a pihenés, bár vissza lehetne térni az élet ősi, egyszerű, igaz, örök dolgai közé, a magunk falujába.”¹⁵¹

Most látja csak igazán, hogy egész életében a máért harcolt, „pedig mit ér az, ami elfér a futó napokban, mint piszkos pénz a zsebben, és van kezdet, és van vége, és aztán sohasem lesz többé?”¹⁵²

¹⁵¹ Csanády György tanulmánya a Feltámadás Makucskán, bevezetőjéül: 30. o.

¹⁵² Szabó Dezső füzetei: 1. sz. 7. o.

„A rövid élet és hosszú halál horizontjában érdekes-e azért élni, ami csak elmúló, látszólagos siker?” – kérdi a húszévesektől. Megnehezedtek fölötte a napok, az egyedülvalóság és elhagyatottság réme üldözi: *„Elhagytak engem az én erőim, mint zsoldjakban megcsalt katonák a megrabolt királyt.”*¹⁵³ Mind gyakrabban próbálja meg gondolatban a hazatérést Kolozsvár földjében fekvő édesanyjához, akár csak Baczó Mózes, a tékozló fiú. Megpróbál ismét beletemetkezni az emberi nyomorúság tengerébe, hogy újra elöntsön „templomot, törvényt, reményt és hitet.” A közös emberi nyomorúság fekete örvénye felé hajlik ismét, újra „a Végzet, az Ősz és a halál.’ dalát pengeti. De hiába, rajta már csak kipróbált szörnyű fegyvere, a gúny segít. Jön szörnyű művészetével, és még szörnyűbb igazságaival; újra elismétli a magyar paraszt kálváriáját, éhségét: Ánizs Péter „hősi koldulását.” „A világnézeti kakasviadalok” közt elsikkad a szegény magyar nép.

És – csodálatos – már-már úgy érzi, ereje visszatér:

„Koporsómban kedvre kapok:
Uccu megint feltámadok!
Meghalok én tízszer, százszor,
Nem félek én a haláltól.
De rakhatsz rám hegyet, hatot:
Míg magyar van: Feltámadok.
Ihajja, itt a régi kedvem!
Csuhaaj ja, újból legény lettem!”¹⁵⁴

Hogy ebben gúny van saját maga ellen is, ez sorsából, melyet mind tisztábban lát, egészen érthető. Don Quijote ő rikító külső cselekedetekben, kiötlő tragédiában, mítoszi babonával és hittel. Az ő harca „a végzeté, halálé és akaraté.”

Végeredményben abban a néhány novellában, amit még írt és ír, előlről kezdi a jó (a magyar paraszt) és gonosz (idegen betolakodók) harcát, a dé-

¹⁵³ Szabó Dezső füzetei: 1. sz. 8. o.

¹⁵⁴ Szabó Dezső füzetei: 3. sz. 2. o.

moni és angyali arcok mitológiáját, a gonosz es tiszta szívek ősi párbaját. A halálbarohanás gyötrő víziója most már nemcsak a faj virrasztóját, hanem az embert is elő-előveszi. Pedig most hívná őt harcra a vajúdó világ a múlt megkövült babonái és a riasztóan modern örültségek ellen.

Így jut el Debrecenig, hogy ott utóbbi évei legnagyobb vigasztalását és legkiötlőbb megveretését találja. Rájön, hogy „Debrecen több teljesítményt, makacsabb fejlődési akaratot jelent, mint Párizs és Versailles.”¹⁵⁵ A hortobágyi szikes pusztán azonban ott látja százával a bíbiceket: állnak „... és lemondóan, szomorúan nézik az anyagban és az emberben tovaomló életet...” És ekkor ennek a kemény harcosnak – akinek családjában az ősi makacs, kuruc és kuruckodó kálvinistaság öröklődött, akinek atyja is kihívó hetyke száltermetével „mintha azt mondta volna: – Úristen, neked vannak napjaid, csillagjaid, villámaid, mennydörgésed, papjaid. De azért én Szabó József vagyok, és te nem igen zsenírozol engem.”¹⁵⁶ – eszébe jut: „vajjon nem ilyen bíbic voltam én is egész életemben egy örök Hortobágyon?”¹⁵⁵

¹⁵⁵ Szabó Dezső füzeted: 5. sz. 6. o.

¹⁵⁶ Szabó Dezső füzeteti: 6. sz. 5. o.

¹⁵⁷ Szabó Dezső füzeteti: 5. sz. 72. o.

Miért ítélik meg tévesen Szabó Dezsőt?

A hiba Szabó Dezső munkásságának lényegében való megítélésénél jelentkezik, az alapot nem tudják megtalálni. Általános tévedés ugyanis, hogy aki formailag szépirodalmi munkára adja magát, azt feltétlenül és elsősorban írásművészeti szempontból értékelik, s ha van is benne társadalmi tendencia, ezt a politikai események, a közhangulat kifejezőjének tartják. De hogy ez a visszatükröződés nem következik be minden esetben, erre elég idéznem Babitsot és Szabó Dezsőt. Az első távol áll minden társadalmi megmozdulástól, emez meg a legtúzesebb aktualitásban van otthon. Ez bizonyítja, hogy a tendenciakeresés csakis *egyéni* hajlam lehet, a korviszonyok hatása másodrendű. Szabó Dezsőt egyénisége predesztinálja politikai harcokra, én legalább a legszebb béke, a legnagyobb jólét idején sem tudom őt Tart pour l'art íróművésznék elképzelni. Csanády György tanulmányában olvassuk: „Szabó Dezső mindig két harc között írja regényeit és elbeszéléseit. Neki az életet azok a harcok teszik, azokban szenved, és azokban triumfál. S közben mintegy mellékesen írja meg könyveit.”¹⁵⁸ Élete céljául nemzetének tisztán faji alapon való újjászervezését tűzte ki. A szépirodalom alkalmas társadalmi reformok előkészítésére, és – mert neki az írásművészet is szerencsés mértékben megadatott – természetesen ezt használta fel *eszközü*l célja elérésére. Ha ez az adottság nem lett volna kéznél, politikai nézeteit száraz értekezé-

¹⁵⁸ Feltámadás Makucskán bevezetőjél: 25. o.

sekben tette volna közzé, de bizonyosan kifejezésre juttatta volna. Politikus lett szándékosan a művészetben, de nem tudott művészi elrugaszkodásuktól mentes lenni a politikában. Regényeiben, elbeszéléseiben is, bizony „olyan nehéz mát cipel a lélek, hogy elejtette az örök dolgokat.”¹⁵⁹

Maga is mondja: „kétségtelen, hogy ősileg adott életformám, legmélyebb életérdekem; a politika. Politika a szó időben, térben, emberekben egybefoglaló legszélesebb értelmében.” „Az egység, a magyar egység az én életemnek is legnagyobb álma gyermekkorom óta.”¹⁶⁰ Én folytatom a *Széchenyiek és Kossuthok* egyesített nagy... álmát... Ezért történt az *Elsodort Falu*, a *Csodálatos Élet*, a *Segítség*, minden betűm, mozdulatom és kiáltásom.”¹⁶¹ „óh, hogy utálok ezeket a kis irodalmárokat ..., akik „írók,” szegényen, süketen, vakon, bénán csak: „írók.” Lapot indított *Élet és Irodalom* címen, ebben azonban túlnyomórészt politikai, társadalomtudományi tanulmányok jelentek meg, regényrészlet, novella igen ritkán.

Az individualista világot a maga képére szeretné formálni pillanatnyi benyomásai, élményei szeszélyességével:

„Ide mellém, jó pajtásom!
A vén világ sírját ásom!
Eltemetjük a sok átkot,
Rittyentünk egy új világot!”¹⁶²

Sajátságos irodalmi és egyéb tanulmányaiban sem tagadja meg élete célját Szabó; irodalmi és szellemi áramlatokat senki inég nagyobb szintetikus érdeklődéssel nem élt át, és nem temetkezett beléjük nagyobb önfeledtséggel, támadt ellenük nagyobb daccal, mint épen ő. A perspektíva, a sajátos lírai szemlélet sarkpontja itt is: velem, vagy ellenem! A régmúlt idők ellenlábásainak elég a kritika, az élöket azonban a düh, az elkeseredés és gúny

¹⁵⁹ Szabó Dezső füzetei: 1. sz. 7. o.

¹⁸⁰ Előőrs, 1928. május 20.

¹⁸¹ Előőrs, 1928. április 29.

¹⁸² Szabó Dezső füzetei: 3. sz. 2. o.

kegyetlenségével üti. Úgyhogy e tanulmányok áttörik a tanulmány eddigi fogalmának határait. Az érdekelte politikus látása ez, néha az alkotó művésze. Mindig magához viszonyítva látja a tárgyalt írókat, irányokat, és érzései korlátlanul törnek ki. Vezércikkeket is írt bőségesen, bocsátott közre röpiratokat is, és ezekben ugyanazokat az elveket vallja, mint regényeiben, elbeszéléseiben (sokszor ugyanazokkal a szavakkal). Hogy azután ezeknek az elveknek a kikiáltóit nem Szabó Dezsőnek, hanem Szántó Dénesnek, Szabó Pistának, Farkas Miklósnak, Böjthének, Boórnak, Baczónak, vagy Kulki Mátyásnak hívják, az nem lényeges. Átlátszó szimbolizmusával nem akar megtéveszteni, ettől az író fél a legjobban: akkor nem értenék meg a célzást. Ha még leszedjük az olcsó pátoszt, a líraiságot, az ösztönösen romantikus s a célszerűségből alkalmazott naturalista díszítést: bizony politikai röpiratot kapunk (maradékul).

Ezen az értékelési alapon sok mindent meg tudunk magyarázni, ami különben feltűnő és oiktalan. Meglátjuk, hogy a naturalista világnézetet magára erőszakolt ember kihívó pózai az idealizmus ellen és minden más, ami regényeiben, elbeszéléseiben szépirodalmi szempontból elítélendő, ocsmány, az mind *szándékosan* alkalmazott *fegyver* ideológiájának a támogatására.

1. Szabó Dezső regényeinek, elbeszéléseinek egyik sajátos vonása, hogy önfelelt ábrándozásait, melyekben a tiszta költészet, a teljes értékű szép halhatatlan részeket alkot, erőszakos, keresetten durva, erotikus, bombasztos kiábrándítással igyekszik helyreigazítani. Lelkének tudatalatti elemei a szép legtisztább átéléséhez ragaszkodnak, míg a rájuk nyűgöződő pornográfia, dac, gúny, minden ocsmányság akarati forrásból való. Szabó Dezső nem akar beleesni a „csak író” betegségbe, *fél, hogy eltávolodik a tendenciától* Regényeiben nagy álmodozások kiábrándító ébresztőkkel vegyesek. Mert dehogy is akar szentimentálisnak látszani, fél, hogy akkor elvesz az ereje, férfiasságának méltósága.

2. Erotikája féktelen, s határozottan olyan tehertétel, amit regényei alig bírnak el. Szabó Dezső azonban annyira halmozza, hogy ebben csak szán-

dékosságot láthatunk. Neki mindegy, hogy ezzel művei irodalmi értékét rombolja, de ideológiájának támogatást nyújtanak, és ez a fontos.

3. Regényei kulcsregények. Számptalan alakjukban élő személyekre ismerünk, a Feltámadás Mácuskán pedig már névváltoztatás nélkül szerepelteti mai politikusainkat. Ezek az alakok s az aktualítások mód nélkül való hajhászása arra mutatnak, hogy regényeiben a politika a fontos.

4. Íróársainak, szellemi életünk képviselőinek a működését is a maga ideológiája szempontjából vizsgálja, és ha nem fedik az ő nézeteit, róluk festett portréit undor, düh és megvetés inspirálja. A magyar irodalom szerinte a közösség irodalma főképp és történeti problémájú. „A magyar líra és a magyar próza egész fejlődésében és majdnem minden kiváló alkotásában állandó töprengés, szorongás, segítségkiáltás, megmutatás, könyörgés, vád, harc: a magyar közösség (faj, nemzet) életproblémái körül.”¹⁶³ Nemcsak a maga művészetét állítja megváltói szerepe szolgálatába: ezt kívánja a másokétól is, sőt a múlt nagy szellemeinek is csak olyan mértékben kegyelmez, amennyiben az ő elméletét támasztják alá. Ezért került összeütközésbe majdnem minden írónkkal, ezért vörös posztó szemében minden szépirodalmi folyóiratunk.

Nagy dolgot vállalt magára, a szimbolikus élet és halál kockázatát: heroikus kitartással vezetni új életlehetőségek felé „az ezer éhség tragikus fáját.” S mint igazi megváltóhoz illik, nemcsak irodalmát: magánéletét is társadalmi eszméi terjesztésére használja fel. Egyénileg emberi szeretettel nem szeretett senkit soha, múltó barátkozásai csak azért voltak, hogy az illetőbe „égő szavak záporával öntse a maga ideáltanát.”

¹⁶³Szabó Dezső füzeteti: 3. sz. 19. o.

Hibái és tragédiája.

Szürke napjaink egyhangú egymásutánjából kitörve, nem akarja, és nem tudja végezni az egymásra következő napok ugyanegy, folyton ismétlődő feladatát. Nem élhet összeütközés, küzdelem, „végzetes birkózás nélkül.” Megváltónak, politikai reformátornak készült. Már anyja lelkében az apai ház gyermekkori szenvedései, „a nehéz éjszakákon együtt énekelt zsoltárok, a tűzhely világánál felolvasott bibliarészletek, a nemzeti tragédia lelkéhez verődő hullámai, a romantikus irodalom patetikus mozdulásai a szenvedők, a megalázottak felemelésére, az újabb magános éjszakák szenvedései megteremtették ... az elhívás misztikus hitét,... hogy ő azért szenvedett annyit gyermekkorától kezdve, azért van kiválasztva erre a csodálatos útra: mert ő a magyar Mária, ő fogja a világra szülni *a minden magyar szenvedés megváltóját, az új, a győzelmes Kossuthot, a magyar Redemptort*”¹⁶⁴

Ő maga is fiatal korától kezdve „olyan akar lenni, mint Napóleon, a demokrácia első mértfül-des szörnyetege;”¹⁶⁵ s egy új Magyarország kormányán képzeletben magát. Később is így ír az Előőrsben: „Oh ember, aki férfinak indultál el az anyai csókból: tudod, mi a teljes élet, a teljes megépülés? Gyúrni, faragni formálni az embert ősileg adott álmod parancsai szerint. Beleégetni arcodat a folyton előbomló embertörténetbe, hogy századok múlva is a te akaratom érezzék, higgyék, akarják és

¹⁶⁴ Szabó Dezső füzetei: 6. sz. 19. o.

¹⁶⁵ Nincs Menekvés, 49. o.

mozogják az emberek.”¹⁶⁶ Vagy ahogy a húszéveseknek írja: „... csak az él igazán a folyton nyíló sírok között, aki életével át tud nyúlni mások életébe ..., mint mozdító gondolat, mint új holnapok felé vivő vigasztalás.”¹⁶⁷ „Ma minden tiszta magyar szándék számára én vagyok az éltető hit és a jövőt mutató egység.”¹⁶⁸ – vallja Szabó Dezső. Diadalában és bosszúságában egyik füzete előszava így adja rendeltetését:

„Enyim ma a magyar csárda:
Én vagyok most ott a legény:
Gazdagszik már minden szegény.”

„Engem úgy kell elfogadni, mint egy vallást: száz percentben, minden tételemmel s összes tanításaim egész lelki atmoszférájával.”¹⁶⁹ „Erősen szeretni és erősen gyűlölni, élető barát és halálos ellenség lenni: ez az én evangéliumom.”¹⁷⁰ Szertelen, érzékeny és ingerlékeny temperamentuma folyton harcba sodorja. Amint boldog gyermekkorában a leggyomlálóbbr buzgósággal tisztította pár négyzetméternyi kertjét a gaztól, époly komoly és tragikus élethivatással folytatja a küzdelmet az idegenek ellen. Az életet nem az Isten, hanem az emberek világának látja első sorban: „Tisztelni a más munkája gyümölcsét, és leöklözni azt, aki egy fűszálat elvesz a tiedből: ez az én evangéliumom.” Mint lényegbeli őse, „a mérhetetlen örök pogány magyar paraszt” Pázmány, őse paraszti gúnnyal tör a közéleti hatalmasságokra életük munkájával nehezen felépített váraikban. Mélyreható érveléssel és üres szócsavarrással, ravasz okoskodással és őseréjű példákkal, mesével és dühös aktualitással kegyetlenül kivégzi, akit tollára vesz. Látszólag megfutamodik, hogy annálnál gúnyosabb legyen a diadal. Ugyanazt a célt szolgálja páratlan dinamizmussal és ősi idillek csendjével, néha zászlóval, néha bunkóval.

¹⁶⁶ Előőrs, 1928. július 9.

¹⁶⁷ Szabó Dezső füzetei: 8. sz. 15. o.

¹⁶⁸ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 28. o.

¹⁶⁹ Előőrs, 1928. május 20.

¹⁷⁰ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 33. o.

Kellett ez a szellemi harc, hogy a magyarság életérdekeire felhívja a figyelmet, és amikor Szabó Dezső erre a küldetésre vállalkozott, nagy felelősséget vett magára. Mint megváltó hihetetlen daccal és energiával szállt szembe az ország nagy részével, olyanokkal, akik a legfőbb hatalmat képviselik szellemi és anyagi téren. Meggyőződését körömszakadtig védi, és gyakran ártatlant is bánt. Túlzásaival megingatja a benne bízók hitét, üldözési mániájában olyan mértékkel használja a csúfondároskodást, az undorítót olyan féktelenül hajhássza, hogy a megváltói eszmét *lealacsonyította, nevetségessé* tette. Erejét, harci kedvét apró személyeskedésre pazarolta el, szélmalomharcot folytatott: megváltónak indult, és Don Quijote lett belőle...

Ő, aki annyira hangoztatja a paraszti furfangot, nem tudta felhasználni célja elérésére; de a néppel sem tudta megértetni magát, mert súlyos művészete, egyéniségének komplikáltsága olyan burkot képez gondolatai körül, amit az egyszerű ember feltörni nem tud, mások meg úgy magyarázták meg az eszmei tartalmat, hogy az író ellenszenvenné tegyék a nép előtt.

A megváltói célnak feláldozta művészetét, irodalmát, amelynek szeretete egész családjában szinte vallásos kultusz volt. Nagyon jól tudta, hogy ekkora tömegű tendencia elnyomja az irodalomban az irodalmi, de feláldozta neki egyéni emberi életét is. „Annyi hazug győzelem, látszatkincs és valószenvedés közt az életnek három nagy kárpótlása van: a természet, a tiszta család, az emberi szájalom.”¹⁷¹ De a természetet mindennapi harcai szolgálatába állítja (pl. az Előőrsben: „... ingyen illatoztak a virágos ágak, korlátlan hitelbe süttött a nap, s forgalmiadómentesen fűtyültek a madarak. És az egész dicsőséges Hűvösvölgyben senki sem szanált, nem tartotta fenn a nemzetet, és nem hordta vállain az ország jólétét.”)¹⁷² A tiszta család sem jutott osztályrészül Szabónak; terméketlenül, egyedül barangolja élete útját, és hiábavaló a késői bánat: míg ő

¹⁷¹ Élet és Irodalom, I. évf. 2. sz. 45. oldal.

¹⁷² 1928. május 12.

hitt, próféciáit, azalatt másé lett a pénz, a kenyér, az élet, őt magát árulónak bélyegezték, elvtelennek és felforgatónak. Az emberi szánalom is messze elkerüli, mert vagy nem értik meg, vagy gyűlölik az emberek. Egész élete az élet, a cselekvés, a mozgás nagyszerű és fájdalmasan tragikus eposza, menekvés, küzdés a halál ellen minden formában. Még Jézus is leszáll egyik elbeszélésében a keresztről, mert élni akarja az élet szépségeit; Mária megbocsátja a szerelmet, hiszen volt is ő valaha „föld leánya.” Min., den erejével az életre vágyik. Korlát a halál, s ő mindig döngeti, anélkül, hogy reménye lehetne a ledöntésére. Újabban már mind gyakrabban rakja le előtte a fegyvert, valami néma iszonyodással tekint rá. Rádöbben, hogy lángesze, küzdelme, tehetségének hatalma: mind az elmúlás eszköze. Már nem „diadalmas királyfi”, már reszket, hogy eliramlik az élet, s ő megöregszik. Bizony a töprengés az öregezésről, az elfeledtetésről nemcsak a Farkas Miklós nagy kérdése, hanem a Szabó Dezsőé is.

Ez Szabó Dezső hármassá: megváltói, művészi és emberi tragédiája. „Bizony eljutunk ide... – írja – Mikor már nem büszkeség az erőnk, és nem diadal a győzelmünk. Amikor régi undorodás a harc, és mindig újabb lehetetlenség a béke.”¹⁷³ Bár mindig bátor, érzi, hogy kitagadott s a legnagyobb tragédiáját, egész élete terméketlenségét. Mert hiába vágyik már a családi boldogságra is: „Óh Élet..., felforrt világok bús tengerén kergettél át: mindig harcban, mindig egyedül. És én szilaj daccal álltam a párbajt, s mámorom volt az, hogy erős vagyok. De most lehullt páncéllal, meztelen szívvel kérlek, ó élet: adj csendes révet, szelíd tűzhelyet, gyermekkacagást.”¹⁷⁴ Mint Szabó Pista, elüzetett a paradicsomból, de úgy, hogy nem lehet visszatérése, még a szerváteszi nyugtatás sem jut osztályrészül neki: megcsúfolva, kigúnyolva sem térhet vissza a falujába. Bizony, nem marad más hátra, mint biztatni magát: „... tovább, mindig tovább rohanva minden új énen s új világokon újult habokban újra táma-

¹⁷³ Előőrs, 1928. július 29.

¹⁷⁴ Előőrs, 1928. október 21.

dok. Amíg deltámon majd összezuhog minden ... És a végtelen új halászhajók... csodálva mondják majd...: – Csodálatos élet volt. Végtelen, mint a világűr, s mély titkokkal teljes, mint a tenger és a messzi csillagok.”¹⁷⁵ De vádolja is a lelkiismeret: „Mit tettél az életeddel? Mire használtad a neked adott erőket?” A beismerést a Karácsony Kolozsvárt adja meg: „Bűnös vagyok, tévedtem, életem üres volt, mint a falu bolondjának a kacagása és hiábavaló, mint az üszökvert kalász. A legnagyobb bűn: valószínűtlenség voltam.”¹⁷⁶

A küldetés kilökte őt rongyos és hulló népfé közé a megcsalódások, a tréfásan tragikus kalandok és a borbélytányér sisakos lovagok országújtára,¹⁷⁷ hogy „véres, lelkes mély és különös szavakkal” vállalja az élet és halál kockázatát. És a szegény magyar Don Quijote, aki így elszakadt a falutól, örökre, hogy megváltó legyen, most már végig fogja járni tragikus útjait, míg csak bűnhődéséből a halál fel nem oldja.

¹⁷⁵ Szabó Dezső füzetei: 8. sz. 53. o.

¹⁷⁶ 8. o.

¹⁷⁷ Csanády György tanulmánya a Feltámadás Makuoskán előtt: 6. o.